

STATSINTERVENTION OG REFORMISMEKRITIK

NOGLE METODISKE OVERVEJELSER OMKRING FORHOLDET MELLEM ØKONOMIKRITIK OG REFORMISMEKRITIK

Finn Hansson og Peder Lærke Nielsen

I. Indledende overvejelser om historie-logik problemet	12
II. Om statens betydning for arbejdsproduktionen	
a. Indledning	19
b. Socialpolitikens opbygning under højkonjunktoren	25
c. Socialpolitikens ændrede samfundsmæssige status under krisen ...	31
III. Problemer i forholdet mellem stat og fagbevægelse	
a. Indledning	38
b. Aspekter af den nyere stats- og fagforeningsdiskussion	39
c. Forholdet mellem stat og fagbevægelse	46
1. den politologiske tilgang	48
2. den akkumulationsteoretiske tilgang	51
3. den arbejdskraftreproduktive tilgang	54
IV. Reformisme og reproduktion. Om grundlaget for en marxistisk reformismekritik	
a. Indledning	56
b. Arbejdskraftens vareform, den faglige kamp og reproduktionen.....	58
c. Reformismebestemmelsen og overfladeformerne	66
d. Reformismebestemmelsen og subjektivitets/ stofflighedsproblemet	71
e. afslutning	77

I. Indledende overvejelser om historie-logik problemet¹

I sin grundlæggende karakter er den aktuelle krise uden tvivl et resultat af den kapitalistiske produktionsmådes immanente modsætninger, altså udtryk for kapitalens vanskelighed ved på det givne produktivkraftudviklingsniveau at akkumulere profitabelt. Herved fremviser den for en almen betragtning en identitet med tidligere større kriser i kapitalismens udviklingshistorie, således f.eks. 30'er-krise.

Det er derfor også for samme almene betragtning muligt at finde fælles træk ved disse kriser med hensyn til deres konsekvenser for arbejderklassens eksistensbetingelser. Således naturligvis først og fremmest frembringelsen af en omfattende reservearmé, der i større eller mindre grad midlertidigt eller vedvarende er truet på sin sociale eksistens. En reservearmé som samtidig formidler en øget udbytning af de fortsat beskæftigede dels ved, at der presses mere arbejde ud af dem, dels ved at prisen på deres arbejdskraft presses ned. Med sådanne konstateringer kan man demonstrere kapitalismens uforbederlighed, demonstrere at den stadig er bundet til sine immanente lovmæssigheder og modsætninger, at udviklingen af de samfundsmæssige produktivkræfter er underkastet miserable betingelser, og at en vedvarende eksistenssikring for lønarbejderne ikke er mulig på dens grundlag, og at disse forhold først ophæves med ophævelsen af produktionsprocessens kapitalistiske form.²

Denne demonstrative insisteren på produktionsmådens centrale modsætninger er naturligvis vigtigt overfor allehånde åbenlyse eller skjulte ideer om muligheden af at reformere sig ud af kapitalismens dårlige sider.

Spørgsmålet er imidlertid, om det er et tilstrækkeligt teoretisk standpunkt at indtage. Først og fremmest: Hvad kan man hermed egentlig sige om den konkrete udvikling i lønarbejdernes eksistensbetingelser og om

1. Baggrunden for det følgende er primært to artikler: Andreassen/Kjær: »Krisen og venstrefløjens handlemuligheder« i Kurasje nr. 21, som et konsekvent udtryk for udviklingstendenserne i den såkaldte realanalysetradition. Bredsdorff, Brinch, Hansen: »Arbejderklassen og kapitalismen ...« i Kurasje nr. 21, som et lige så konsekvent udtryk for den »overfladebegrunde« reformismeanalyse.

2. Den her skitserede tilgang er karakteriseret for Andreassen/Kjær op.cit.

Den er naturligvis ikke enerådende, heller ikke i den mere konsekvente marxistiske tradition. Her skal blot nævnes Matticks gamle analyse af 30'er krisen i USA, som fokuserer på krisens historisk specifikke reproduktionskampe og udviklingen af bestemte statslige krisindgreb.

Jfr. P. Mattick: »Krise og arbejdsløshed«, Kbh. 1973.

de reaktioner på krisen, de udvikler? Hvad kan man sige om disse reaktioners mulighed for at udvikle sig til en kapitaloverskridende bevægelse eller omvendt, deres manglende mulighed herfor? For så vidt subjektet for en sådan overskridelse må være arbejderklassen, kan disse spørgsmål ikke være uvæsentlige.

En besvarelse af dem forudsætter imidlertid en mere omfattende reflexion end ovennævnte for så vidt, som arbejderklassen netop ikke apriori optræder som samlet klasse over for kapitalen og for så vidt, som de for lønarbejderne anskuelige og mulige løsningsmuligheder ikke automatisk fremstiller sig som en overvindelse af kapitalforholdet. Det er nok den kapitalistiske form for udbytning, der undergraver og perverterer lønarbejderekssistensen, men den nødvendige kamp for denne eksistens retter sig ikke uden videre mod udbytningens princip, hverken under højkonjunktur eller krise. Den er tværtimod et systemimmanent forhold, hvilket kapitalismens hidtidige historie turde opvise tilstrækkelige eksempler på. Det bliver derfor et centralt problem for den teoretiske analyse at få begreb om, hvad der blokerer for en kapitaloverskridende reproduktionskamp, og hvad der skal til for at denne blokering bryder sammen. Nøjes man med at identificere det fælles ved de kapitalistiske kriser, sigter man først og fremmest på at sammenfatte kapitalreproduktionens bevægelser i almene værdibegreber, er det ikke muligt at nærme sig dette problem på anden vis end som en påpegning af de abstrakte muligheder for produktionsmådens sammenbrud. Snarere må man logisk drage den konklusion, at kapitalismen er uoverskridelig, thi den har allerede flere gange gennemløbet en hel konjunkturcyklus uden at gå i opløsning. Det, der må ind i billedet, er alt så en historisk dimension, en forståelse af og hensyntagen til, at kapitalismen gennem sine gentagne konjunkturcykler udvikler sig.

Den kapitalistiske reproduktionsproces er en af værdi- og nærmere betegnet kapitallogikken behersket stofflig reproduktionsproces. Dette betyder på den ene side, at kapitallogikken virker bestemmende ind på den stofflige reproduktion. Det betyder på den anden side, at denne specifikke reproduktionslogik er bundet til stoffligheden i den forstand, at den kan virke forandrende ind på den men ikke frigøre sig fra sine stofflige forudsætninger. Mere præcist: For at kunne forfølge sin immanente drift er kapitalen bundet til at forandre den stofflighed, den reproducerer sig igennem. Forandres denne stofflighed, er kapitalens videre reproduktionsbetingelser imidlertid også forandret. Heraf netop kapitalismen som historisk proces, som udvikling uden hvilken dens ophævelse ikke kan tænkes. Det ændrede grundlag, ændringerne i stoffligheden, er af kvalitativ art. Konjunkturerne, der fra en ensidig betragtning over værdisiden og dens

fremtrædelsesformer tegner sig som blotte kvantitative bevægelser (ændringer i kapitalens størrelse, i profitratens, i lønnens etc.) er, set fra den stofflige side kvalitative forandringer.

I en vis forstand er det trivielt at fremhæve dette centrale træk ved Marx' analyse af kapitalismen, hvis sigte er en udvikling af de kategorier, hvorigennem kapitalen søger at reproducere sine produktionsforudsætninger i en stadig udvidet reproduktion, dvs. akkumulation.³ I de senere års rekonstruktionsdiskussion er denne problematik oftest blevet taget op som et rent metodeproblem, f.eks. værdi-pristransformation, som går uden om de ansatser hos Marx til at tematisere analysen af de former, hvorigennem kapitalen fastholder udbytningen og undertrykkelse af det levende arbejde, af den med personlighed og modstandspotentiale eksisterende arbejdskraft.

Hvad der ovenfor er sagt om begrænsningerne ved en analyse, der udraderer det historisk specifikke ved at sammenfatte forståelsen af den til enhver tid forefundne kapitalismens kvalitet i almene kategorier og kun registrerer historiciteten som den kvantitative bevægelse i disse kategorier, kan i en vis forstand også siges om analyser, hvis udgangspunkt er overfladebegrebet hos Marx.⁴ Her må det dog først fremhæves, at netop overfladebegrebet – bestemmelsen af revenueernes fremtrædelsesform – indenfor rammerne af det *almene* kapitalbegreb centralt sammenfatter begrundelsen for, at udbytningen dvs. merværdiproduktionen *ikke* fremviser sig som grundlaget for lønarbejdets elendighed; hvad tværtimod produktets fordeling gør.

Samtidig begrundes produktionsmådens opretholdelse, kapitalforholdets reproduktion ud fra den rationelle ageren, som overfladesammenhængen angiver. Der er med andre ord givet en begrebsliggørelse af den kapitalistiske produktionsmådes væsensforhold og indre sammenhænge som det automatiske produkt af agenternes konkurrencekamp på grundlag af deres revenuekilder, altså som kamp om at opretholde disse kilder og deres revenue. Disse bestemmelser er altså et væsentligt led i begribelsen af ovennævnte blokering for reproduktionskampens udvikling. Standser man imidlertid her, bliver resultatet »den hermetisk lukkede« overflade. Det bliver umuligt at gøre sig begreb om

3. De eneste bidrag inden for rekonstruktionsdiskussionen til en formulering af stoffligheds/brugsværdiproblematikken er H-J. Schanz, Bidrag til en bestemmelse ... i Kurasje 11, 1975 og Jøgen Sandemose, Overgange, i Kurasje 15/16, 1977. Begge disse tekster er imidlertid meget implicite omkring de her formulerede problemer og fastholder diskussionen omkring de kategoriale overgange mellem Kapital-bindene. Med et lidt andet udgangspunkt, nemlig analysen af den proletariske bevidsthed, har Oscar Negt i langt højere grad insisteret på denne brugsværdi- og stofflighedsproblematik, men i så almene og derfor tolkningstvetydige formuleringer, at forbindelsen til niveauerne i kapitalfremstillingen har været uklar.

4. Det følgende refererer sig til Bredsdorff m.fl., op.cit.

produktionsmådens historiske begrænsning og umuligt at gøre sig forestilling om, hvad der skal til for, at »overfladen« bryder sammen. Sigter man derfor med baggrund i et alment overfladebegreb på at vise det fælles i f.eks. reformismen på forskellige historiske tidspunkter,⁵ de fælles grundtræk i dens organisering og samfundsforståelse, eller går man blot ud fra disse ting som givne forhold, så bliver der også herved tale om en afskæring – i teoretisk forstand – af at forholde sig til de mulige tendenser til produktionsmådens sammenbrud. At insistere på enhver krise som manifestation af loven om profitratens fald eller at insistere på enhver reformistisk reproduktionskamp eller politik som manifestation af revenuekildebegrebet er på en gang rigtigt og forkert, hvilket igen har noget at gøre med forholdet mellem kapitalfremstillingen og kapitalismens reale historie. Problemet bliver at undgå at gøre begrebet til det virkelige og det virkelige til begrebets manifestation. Begreberne er begreber om virkeligheden og må som sådanne kunne indfange denne virkelighed som enhed af gentagelse og udvikling. Og dette er kun muligt ved at bearbejde og udfolde og konkretisere modsætningen mellem værdiform og stofflighed, som faktisk også er et gennemgående tema i kapitalfremstillingen.⁶ Problemet er ikke løst ved at reflektere stoffligheden som reducerbar til værdistørrelser og hermed undlade at forholde sig til værdiformerne.⁷ Problemet er heller ikke løst ved at acceptere denne reduktions begrænsning til kvantitative forhold og indføje en kvalitativ supplerung i form af en kritisk bearbejdelse af arbejds- og industrisociologien.⁸ Sidstnævnte 'løsning' fastholder og videreudvikler den

5. Jfr. Bredsdorff m.fl., op.cit. s. 51 ff.

6. Jfr. f.eks. »Kapitalen I«, kap. 8 om kampen om arbejdsdagen og kap. 13 om maskineri og storindustri.

7. Vi vil fastholde, at der ligger en kraftig tendens til en sådan reduktion i Altwater m.fl.'s artikel »Kapitalens udviklingsfaser og tendenser i Vesttyskland« i Kurasje 12 og 13, hvilket også påpeges i Brinch og Kjærs artikel fra samme nummer, »Realanalyserne – to skridt frem og et tilbage?« Denne artikel rejser imidlertid et andet problem, idet forfatterne foretager en udgræsning af stofflighed/brugsværdiaspektet når de formulerer en overfladebestemmelse, hvor »socialpartnerbevidstheden ... helt og holdent (er) fikseret til værdiens bevægelser i revenueform«, jvf. iøvrigt kritikken fra Mortensen m.fl. i Kontext nr. 36/37, »Affirmation eller emancipation«. Det skal dog tilføjes, at vi ikke her vil fremlægge en mere grundig og tekstnær kritik. En sådan fordrer et større arbejde, end vi endnu har lagt i sagen, men der kan henvises til den mere omfattende kritik som Kurt Aagaard Nielsen formulerer i artiklen Til diskussion af det metodiske grundlag for historisk analyse/kritik af akkumulationsprocessen, i Nordisk Forum 17, 1978.

8. I sin udbredelse i Danmark er 'realanalysen' imidlertid blevet forkortet til en konjunktural indikatorstilling helt uden refleksion over de *former*, som kapitalreproduktionen foregår igennem og stadig ændrer betingelserne for. De synlige begrænsninger i en sådan reception af kritikken af den politiske økonomi søges dernæst imødegået gennem en kritisk inddragelse af dele af den borgerlige samfundsvidenskab. Især industri- og arbejds sociologien skulle kunne belyse det 'sociale', men hermed er enhver refleksion af reproduktionsformerne opgivet.

udelukkelse af de reproduktive formbestemmelser i kapitalforholdet som er implicit i førstnævnte reduktion. Udelukkelsen af formaspektet betyder at kritikken af den politiske økonomi reduceres til en økonomisk teori som ikke kan begribe de kvalitative forandringer i kapitalreproduktionen som forandringer i klasseforholdene.

Stofligheden må reflekteres som noget kvalitativt foranderligt, en foranderlighed, der på en gang drives frem af kapitalreproduktionens former, men som på sin side i sin irreversible forandring herigennem bestandig sætter nye betingelser for samme kapitalreproduktion.

I forhold til overfladebestemmelserne betyder dette, at de revenuekilder, agenterne opererer med, ændres kvalitativt gennem deres anvendelse, at betingelserne for deres opretholdelse er stofflig, men underlagt og formidlet i værdiens form og derfor må tilegnes som værdi. Vil man gøre sig begreb om *historien* om kapitalismen, må man reflektere den – lad os bare være flotte – indre dialektiske sammenhæng mellem stofflighed og værdiform.⁹ Men dette kan kun i yderst begrænset omfang gøres alment, fordi stoffligheden da må generaliseres (f.eks. i begreber som maskineri, arbejdskraft osv.). Pointen er lige netop, at udfoldelsen af denne dialektiske sammenhæng *er* den historiske analyse.¹⁰ Når det tidligere om den demonstrative fastholden af de almene begreber blev sagt, at dette også havde sin berettigelse, så er det bl.a. i forhold til de teoretiske og praktiske reaktioner på krisen, som venstrefløjen har fremvist:

Enten ved hæmningsløst at hengive sig til at forklare krisen ved cirkulationen eller med cirkulationen som udgangspunkt og samtidig forsøge at udfolde en bastant praxis i de til cirkulationens interessekampe etablerede organisatoriske

Antologien »Arbejdsløs – om forskning i arbejdsløshed« Sociologi 2/nfs, København 1979 er et eksempel på sådanne analyser, hvor økonomikritikken fuldstændig er yderliggjort i forhold til analysen af forskellige 'sociale' reproduktionsproblemer (arbejdsløshed). Enhver teoriudviklende refleksion i forhold til de almene kapitalbestemmelser er umuliggjort, jvf. bl.a. bidragene »Beskæftigelse og arbejdsløshed«, »Selektiv frisættelse arbejdskraft« og »Arbejdsløshedsprojektet«.

9. Det er muligt, at det her kan være frugtbart igen at gå tilbage til H.-J. Schantz' ganske vist meget almene refleksioner over dette forhold, idet stoffligheden eller brugsværdiens status hos ham forsøges systematisk fastholdt. Jfr. H.-J. Schantz: »Til rekonstruktionen ...«, Århus 1973 s. 87 f. om brugsværdiens status, og s. 153 ff. om de »historieteoretiske konsekvenser«.
10. Hermed står vi ganske vist over for et nyt problem: Hvordan afgrænser og sammenfatter man de relevante aspekter af den aktuelt betydningsfulde stofflighed? Efter vores mening må overvejelserne angående dette gå i retning af at reflektere de forskellige *samfundsmæssigt* formulerede problemfelter. Dvs. inddrage de brudstykker af »stofflige problemer«, der er indeholdt i de fleste *interesseartikleringer*, således også i lønarbejdernes reproduktionskampe.

sammenhænge *uden* at reflektere og forholde sig til den strukturelt betingede reformisme, de herved påtrykkes.¹¹

Eller ved at lokalisere et sammenbrud i reformismen som sådan ved de mindste tegn på en glidning i dens hidtidige funktionsmåde.¹²

Heroverfor er det naturligvis rimeligt at fastholde det grundlæggende og fixerede i den kapitalistiske produktionsmåde som en kritik af disse tendenser. På den anden side, hvis kritikken overhovedet skal have mulighed for at være virksom inden for samme venstrefløj, kan den ikke nøjes hermed. Det er jo ikke uden grund, at tingene og indsigten skrider. Krisen viser sig faktisk i cirkulations sfæren og sætter sig også igennem over for arbejderklassen formidlet over denne. Der sker faktisk forskydninger i interesseartikuleringen, den antager nye former, omhandler nye problemer (i konkret stofflig forstand) ikke blot i forhold til højkonjunktoren, men også i forhold til tidligere kriser. Og ikke mindst vigtigt: Enhver klassebevægelse må tage udgangspunkt i cirkulations sfærens formning af interesserne og dermed af interessekampen; den formning som daglig formidler salget af arbejdskraften og dennes reproduktion. Fra dette udgangspunkt udvikler den cirkulationsformede interessekamp med sin baggrund i specifikke behov og brugsværdier (stofflighed) sig mod en udtømmning af mulighederne i cirkulations sfæren – en udtømmning der *kan* tvinge kampen over i mere radikale former som kapitaloverskridende bevægelser.¹³

En kapitaloverskridende bevægelse begynder ikke med en indsigt i produktionsmådens væsen. En sådan indsigt er derimod at forstå som en erfaring ved eksistens kampen, når den tvinges ud over sine reformistiske rammer. Tages der ikke hensyn til denne sammenhæng i tingene, er grundlaget givet for udviklingen af allehånde elitære og politisk begrundede strategier hos en »oplyst« og ivrig intellektuel venstrefløj.

Men i forhold hertil er realanalysetraditionen blokerende for historiske og dermed politisk sensitive modanalyser, når den sætter sig som mål at sammenfatte alt og lade alt være sagt med en blotlæggelse af profitatens bevægelser. En åbning mod en mere sensitiv analyse kunne på realanalysens egen grund på-

11. I Danmark repræsenteret ved »Socialistiske Økonomer«.

12. Som det er tilfældet med f.eks. T. Hviid: »Socialdemokratiets krise – velfærdssocialismens fallit« i Socialistisk Politik nr. 4, eller N.O. Finneman: »Reformismen ved vejs ende« i Socialistisk Politik nr. 8.

13. Det forekommer at være den problemstilling som Brückner og Sicktermann søger at indkredse i artiklen »Klassebevidsthed og konjunkturcyklus« i Kurasje nr. 12, omend Brückner og Sicktermann her formulerer en teoretisk adskillelse mellem kritikken af den politiske økonomi og den »materialistiske empiri« (stofflighed) – en adskillelse, der ikke fastholder det nødvendige teoretiske arbejde forbundet med en begrebsliggørelse af ovennævnte mulighed for kapitaloverskridende kampe i forhold til de aktuelle totalsamfundsmæssige betingelser herfor. Denne problemstilling vender vi tilbage til i del 3.

begyndes med en problematisering af det profitoratebegreb, der opereres med. Dette er nemlig begrænset til at omfatte den industrielle kapital.¹⁴ En størrelse, som symptomatisk nok kun sammenfatter cirkulationssfæren og dens fordelingskampe som *resultat* og dermed som udgangspunkt for den videre merværdiproduktion. Men også en størrelse, hvis udsagnskraft om den faktisk producerede merværdi- og profitmasse er yderst begrænset, idet den kun udtrykker den industrielle kapitals andel i en *allerede* etableret fordeling af denne totalstørrelse. Denne fordeling selv etableres imidlertid gennem konkurrencen mellem lønarbejde og kapital, gennem kapitalernes konkurrence, ved fordelingen mellem industriel kapital, handelskapital, rentebærende kapital og jordejendom samt endelig gennem den statslige merværditilegnelse. Cirkulationen, dens bevægelser og kampe er altså ikke uden indfyldelse på akkumulationsmulighederne. Det må være den historiske analyses opgave at vise hvordan.

Vi har i det forudgående skitseret en kritik af to centrale »positioner« i arbejdet med kritikken af den politiske økonomi: Den ene snævert sammenfattet omkring den industrielle kapitals akkumulation, sådan som den kommer til udtryk i sine kvantitative værdi-/prisbevægelser; den anden mere bredt orienteret omkring produktionsmådens immanente reproduktionskampe; dvs. reformismen i sin faglige og statslige iklædning og med det centrale metodisk/teoretiske fixpunkt i overfladebestemmelserne hos Marx. Vores kritik af disse tilgange er samtidig i vid udstrækning en kritik af de teoretiske positioner, som vi føler os mest knyttet til. Vi er således hverken ude efter at revidere begrebet om den kapitalistiske produktionsmådes immanente modsætninger, som det er sammenfattet i loven om profitoratens fald. Ej heller er vi ude efter at feje overfladebestemmelserne af bordet. Tværtimod finder vi, at der i begge disse elementer i den marx'ske kapitalfremstilling er fremlagt nogle helt centrale kategorier for en kritik af den kapitalistiske produktionsmåde.

Svagheden er kategoriernes status som almene bestemmelser, deres tætte sammenhæng med den kapitalistiske produktionsmådes *former* som sådan, dens differentia specifica i forhold til andre produktionsmåder, idet problemet om produktionsmådens egen historie nemt trænges i baggrunden. Som det senest er påpeget af J. Mortensen m.fl.,¹⁵ er det langt fra umuligt at arbejde med at udvikle en mere historisk sensitiv kapitalismekritik uden at skippe de indsigter, som

14. Jfr. Andreasen/Kjær op.cit.

15. J. Mortensen m.fl.: Affirmation eller emancipation« i Kontext nr. 36/37. Dette gælder også de problemer som Kurt Aagaard Nielsen diskuterer i sine artikler i Nordisk Forum nr. 17, op.cit. og Kritik af den politiske økonomi og kritik af socialvidenskabene i Nordisk Forum 16, 1978, og i artiklen i dette nummer.

det almene kapitalbegreb rummer, men det fordrer, at »historieproblemet« tages op til fornyet overvejelse i lyset af kapitalismens aktuelle udviklingstendenser. Dette er for os at se også den eneste måde, hvorpå kritikken af den politiske økonomi kan gøre sig håb om på det teoretiske plan at fastholde en vis betydning i venstrefløjens politiske overvejelser.

Hvor Mortensen m.fl. imidlertid tager fat på denne problematik omkring de historiske tendenser i produktionsprocessens udvikling,¹⁶ så vil vi i det følgende fokusere vore overvejelser omkring de statslige reproduktionspolitikkers betydning for ændringer i lønarbejdernes reproduktionskamp og mulige ændringer i reformismens hidtidige strukturering af forholdet mellem faglig og politisk kamp. Vi ser ikke nogen principiel diskrepans mellem disse to fokuseringspunkter, selv om vi kan være forbeholdne over for tesen om »... en forskydning i kriseaksen i den nuværende kapitalisme fra markedsforholdene mellem kapitalerne indbyrdes til forholdet mellem arbejde og kapital i den umiddelbare produktion«.¹⁷ At vi tillægger den statslige sektors nuværende udviklingsgrad en væsentlig betydning for den aktuelle reproduktionskamps udvikling vil fremgå af det følgende, men vi vil ikke hermed afskrive nødvendigheden af også i forhold til produktionsprocessens og overhovedet det totalsamfundsmæssige kapitalkredsløbs udvikling at spore de historiske forandringer, der kan pege frem mod kapitalens frembringelse af mulighederne for sin egen overvindelse.

II. Om statens betydning for arbejdskraftreproduktionen

a. Indledning

Foran har vi påpeget, at for en marxistisk kapitalismekritik er det ikke tilstrækkeligt at forstå det borgerlige samfunds udvikling som udtryk for kapitalakkumulationens immanente lovmæssigheder – som fremtrædelser for denne produktionsmådes centrale modsætninger. Utilstrækkeligheden lå i en manglende begribelse af *det særegne* i enhver historisk periode i kapitalismens udvikling, af de nye og forandrede betingelser for arbejderklassens eksistenskamp.

16. J. Mortensen m.fl., op.cit. s. 82 ff.

17. op.cit. s. 89.

Vi vil i det følgende foretage et 'spring' i diskussionen og mere omfattende prøve at påvise, at arbejderklassens forringede eksistensbetingelser i den nuværende krise kommer til udtryk på en måde, der er særegen for denne krise, statsinterventionerne i reproduktionen af arbejdskraft, og søge at begrebsliggøre væsentlige aspekter af denne udvikling.

Vi diskuterer i det følgende med udgangspunkt i registrerede ændringer i arbejdskraftens reproduktionsbetingelser og de statslige indgrebs betydning, som vi dog ikke egentlig begrunder. Dvs. spørgsmål om de politiske formidlingsprocesser af de statslige politikker og arbejderklassens deltagelse heri (reformismen) bliver ikke direkte berørt. De mere centrale dele af disse problemstillinger tages op i det afsluttende afsnits reformismediskussion.¹⁸

Et væsentligt og historisk nyt fænomen ved den nuværende krise er endvidere, at dens gennemførelse i reproduktionen fremtræder dobbeltsidigt: Ikke blot som resultat af »kapitalens krise«, men også som resultat af den statslige politik, der – set fra reproduktionens standpunkt – synes at bidrage til de forringede eksistensbetingelser ved utilstrækkelig eller endog reduceret imødekomme af eksisterende reproduktionsbehov. Endnu i 30'erne kunne den statslige politik i vid udstrækning fremtræde som krisedæmpende, som på én gang den motor, der igen satte akkumulationen igang og samtidig mildnede krisevirkningerne i arbejderklassen. Baggrunden herfor må først og fremmest søges i det forhold, at det først var med 30'er-krisen, at en egentlig omfattende statsintervention begyndte at blive bygget op. Denne krise udviklede sig altså i et samfund, hvor staten som interventionsstat kun ansatsvis var udfoldet, og hvor statsudgifternes dødvægt på totalkapitalen derfor overhovedet ikke havde mulighed for at give sig praktisk til kende, ialtfald ikke som tvang til nedskæringer, men højst som grænser for udvidelsen af statsinterventionen.

Disse grænser blev i den efterfølgende højkonjunktur stadig videre og gav rum for opbygningen af den såkaldte velfærdsstat, som under højkonjunktorens betingelser i det store og hele kunne bæres frem af reformistiske arbejderpartier som udtryk for en forbedring af lønarbejdernes eksistensbetingelser og samtidig uproblematisk formet som en imødekomme af kapitalakkumulationens krav.

Den statslige reproduktionspolitik har medvirket til at fremskaffe, kvalificere, mobilisere og reparere arbejdskraft i forhold til kapitalens og efterhånden også i stigende omfang til statens eget behov, som fulgte med ekspansionen i dens indgreb. En stigende del af befolkningen er under denne proces blevet

18. Det historiske materiale for flg. generaliserede overvejelser findes i H. Friis, Socialpolitikken i Danmark siden socialreformen, belyst ved udviklingen i de sociale udgifter, København 1964, samt i Statistiske Tiårsoversigter 1970-1979.

lønarbejdere, og de er blevet det under midlertidig eller permanent medvirken af statslig intervention. Under højkonjunkturen har dette som sagt kunnet finde sted uden de store interessedivergenser, idet det samfundsmæssige behov for arbejdskraft har været sammenfaldende med individernes behov for en normal eksistens, dvs. eksistens som fungerende lønarbejder. Dette betyder imidlertid omvendt, at den normale lønarbejdereksistens ved krisens frembrud i vidt omfang *forudsætter* statslig intervention i reproduktionen og endvidere er etableret som den »naturlige« baggrundsbetingelse for afhjælpning af midlertidige eksistensproblemer.

Set fra lønarbejdernes standpunkt er reduktion i eller bortfald af statslig intervention derfor i lige så høj grad en trussel mod eksistensen – ikke abstrakt, men konkret som lønarbejdereksistens – som den direkte overflødig-gørelse eller øgede udbytning og lønnedgang, der gør sig gældende i det direkte forhold til kapitalen. Tværtimod kalder den øgede udbytning, reducerede revenue og overflødig-gørelse umiddelbart på en øget statsintervention. Det kan udtrykkes således, at den statslige intervention historisk er etableret som en væsentlig baggrundsfaktor for den enkelte arbejders konkurrenceevne, hvad der på sin side peger på mulige interesse modsætninger blandt forskellige grupper af lønarbejdere over for den statslige politik. I og med arbejdskraftreproduktionens afhængighed af statslig intervention, i og med at denne bliver en forudsætning for den normale lønarbejdereksistens, så kommer den også til at optræde som forudsætning for den faglige organisering og kamp.

På den anden side optræder den faglige organisering og kamp også som statsinterventionens forudsætning. Når løn- og vareskat på overfladen er den umiddelbare kilde til statsindtægterne (aktuelt eller ved låntagning: På længere sigt), er det klart, at det tilkommer lønarbejderne selv at tilkæmpe sig beskatningsgrundlaget, dvs. at opretholde en nominalløn, der både kan dække afviklingen af deres umiddelbare reproduktion og skatten. I denne forstand forbliver den faglige reproduktionskamp den basale forudsætning for arbejderklassens reproduktionssikring – også når denne i større eller mindre omfang er statsligt formidlet. Det er derfor også formidlet over denne sammenhæng, at det essentielle forhold »statens grænse i profitproduktionen« etableres.

En fortsat øget beskatning som kompenseres i tilkæmpede lønstigninger vil om ikke andet så nå sin grænse der, hvor lønnen truer profitraten så meget, at kapitalakkumulationen bremses. Hvor omvendt profitratedet og dermed krisen er en realitet, hvor reservearmeen trykker lønudviklingen, vil en øget beskatning møde sin grænse i arbejdskraftreproduktionen selv, idet denne for de fungerende lønarbejdere og for kapitalens udbytning af dem ikke vedvarende kan sænkes under sit normalniveau (dvs. værdi).

Det må altså fastholdes, at profitratens udvikling er den afgørende skranke for den statslige intervention i arbejdskraftreproduktionen. Under de herskende beskatningsformer må denne skranke nødvendigvis være formidlet over lønkampen, men denne er selv i forhold til akkumulationsudviklingen den »afhængige variabel«, afhængig af den organiske sammensætnings indvirken på profitraten. Når det alligevel ovenfor er sagt, at de statslige indgreb etableres som den faglige kamps forudsætning, så må det altså forstås inden for de her angivne sammenhænge.

Ganske vist er de statslige indgreb i deres konkrete karakter ikke uden indflydelse på de størrelser, der indgår i disse sammenhænge, men de kan ikke ophæve dem, kun fremskynde eller hæmme akkumulationsudviklingen. Gennem de konkrete indgreb i form af omfordeling, ydelser osv. virker staten ind på og omformer den enkelte lønarbejders og klassens reproduktion på bestemte måder, ændrer derved arbejdernes indbyrdes konkurrencebetingelser og derfor også deres konkurrenceforhold til kapitalen. I den teorihistoriske udvikling inden for kritikken af den politiske økonomi har det siden Mattick formulerede sin kritik af den keynesianske politik¹⁹ været en grundlæggende opfattelse, at grænserne for statens finansielle ekspansion er udviklingen i den samfundsmæssige profitrate. Som det er fremgået, antaster vi ikke denne opfattelse, men vi forsøger derimod at bidrage til en uddybning af sammenhængen mellem kapital og stat ved at reflektere de konkrete politikområders status, deres mulige akkumulationsunderstøttende effekt, men herved også deres etablering som nødvendige akkumulationsforudsætninger. Når sammenhængen mellem kapital og stat via de arbejdskraftreproduktive politikker er formidlet over arbejderklassens eksistensbetingelser, betyder det, at også modsætningen mellem de to sider af den statslige politik formidles herigennem. Denne problemstilling vil vi nu forfølge nærmere.

Vores generelle tese er, at højkonjunktorens udvikling har frembragt nogle bestemte strukturelle materielt eller stoffigt fixerede historisk specifikke betingelser, der gør sig gældende som muligheder og skranker for den måde, hvorpå krisens »rensende virkning« og genetableringen af en progressiv kapitalakkumulation kan foregå.

Endvidere at disse betingelser qua deres »indlejrning« i de enkelte lønarbejders og arbejderklassens reproduktion som bestemte forudsætninger herfor, som en bestemt strukturering eller organisering af den osv. får betydning for reproduktionskampens konkrete udvikling i kriseforløbet.

Vores specifikke tese er, at det til de ovennævnte historisk specifikke betingelser hører, at staten i højkonjunktoren udvikledes til at blive en central

19. P. Mattick: »Marx og Keynes«, Kbh. 1973.

forudsætning for tilvejebringelsen og opretholdelsen af den fungerende arbejdskraft (og i bredere forstand: Den samlede klasse) og dermed for dens udbytning.

Endvidere at denne udvikling forløb som en klar arbejdsdeling mellem fagbevægelse og stat/parti, i al fald på en række centrale områder.

De spørgsmål, man i forhold hertil kan stille med hensyn til kriseudviklingens forløb for arbejderklassens eksistensbetingelser, således som de umiddelbart bestemmes af politikudviklingen, er: I hvor høj grad lader den statslige expansion sig bremse og evt. aftrappe og på hvilke områder?

Den teoretiske begrundelse for dette spørgsmål er statens økonomiske bestemmelse som uproduktiv og dermed finansieringen af dens aktiviteter som en umiddelbar belastning på den totale merværdimasse og dermed på den samfundsmæssige profittate.

(Det der hermed er tematiseret er naturligvis kun et delaspekt af den samlede kriseproblematik for kapitalen.

Alment udtrykt vil akkumulationen blive bragt på fode ved:

- a. En omfattende produktivkraftudvikling, som hæver det samfundsmæssige nødvendige produktivkraftniveau for enkeltkapitalerne og derfor udraderer en del af disse. Konsekvensen for lønarbejderne er en øget frisætning, altså en forøgelse af reservearmeen.
- b. Øget udbytning af de fungerende lønarbejdere gennem in- og/eller extensive- ring af arbejdet samt lønreduktion.
- c. Reduktion af de statslige reproduktionsindgreb over for arbejderklassen differentieret eller som helhed).

I forlængelse af ovenstående spørgsmål bliver problemet i hvor høj grad og på hvilke områder de statslige indgreb udgør den nødvendige forudsætning for i bredere forstand den samlede arbejderklassens eksistens, men også og bl.a. herved i snævrere forstand for de fungerende lønarbejdes reproduktion og dermed også for disses normale funktion og udbytning i kapitalkredsløbet.

Den politiske betydning af at beskæftige sig med modsætningen mellem statens besparelsesimperativ og de statslige indgrebs nødvendighed kan her kort antydes med følgende:

I en vis overordnet forstand drejer det sig »blot« om en historisk variant af det almene forhold, at krisen medfører angreb på arbejderklassens eksistensbetingelser, at dette angreb er et led i kapitalakkumulationens restituering, og at lønarbejderne forsøger at kæmpe imod under svækkede betingelser. Men den udviklingsretning for de statslige nedskæringer, som modsætningskomplekset angiver, er meddeterminerende for hvordan, hvilke dele osv. af arbejderklassen, der rammes af disse nedskæringer. Derfor også meddeterminerende for de

interessemudsætninger og -sammenfald, der gør sig gældende i reproduktionskampen.

Endvidere, og det bør måske pointeres, så ligger der i al fald en mulighed for, at højkonjunktorens socialstatsillusion angribes; at der rokkes ved den hidtidige reformismes tiltro til staten. Specielt i forhold til det sidste åbner sig det perspektiv, at begrænsningen af den statslige reproduktionspolitik kan tvinge den fagforeningsmæssige interesse ud over sine hidtidige rammer, som i hovedsagen har været den abstrakte sammenfatning af alle reproduktionsproblemer i lønkampens form.

Der ligger altså en mulighed for, at fagbevægelsen *enten* må artikulere en direkte interesse over for staten på de reproduktive politikkers område og måske gøre det i en fremadskridende modsætning til et i statsrationaliteten fixeret Socialdemokrati, *eller* selv må søge at varetage disse reproduktionsområder i det fornødne omfang. De mulige perspektiver her er videre, at dette enten kan ske i regie af den samlede fagbevægelse eller kun inden for dele af denne med en øget differentiering af eksistensbetingelserne til følge. Endvidere kan den måde, problemerne tages op på, indskrænke sig til øget oplysning, vejledning og rådgivning i forhold til den til enhver tid givne statslige socialpolitik, eller en løsning af problemerne kan forsøges indbygget som et systematisk element i lønkampen. De mulige kombinationer langs disse to dimensioner er mange og de aktuelle tendenser for spredte til, at der kan siges noget sikkert om resultatet på lidt længere sigt.

Under alle omstændigheder kan der øjnes muligheden af en omstrukturering af reproduktionskampen og af forholdet mellem dens traditionelle interesseartikuleringssammenhænge. Nødvendigheden af en sådan omstrukturering er også antydnet ved, at krisen har fremvist reproduktionskampe, som bevæger sig helt uden om disse sammenhænge, hvad der i sig selv tyder på utilstrækkeligheden i disses etablerede funktionsmåder.

De modsætninger i den statslige krisepolitik, der her skal afsøges, er altså:

På den ene side aflastningen af den samfundsmæssige profitrater gennem reduktion af statens udgifter kort- eller langsigtet.

På den anden side den evt. nødvendighed af at opretholde en række indgreb for at sikre arbejdskraftens udbytningsduelighed og i bredere forstand: eksistens.

Spørgsmålet om nedskæringerne mulighed kan ikke afgøres uden en samtidig refleksion over kapitalens ændrede arbejdskraftbehov med den fortsatte kriseudvikling.

Ganske vist vil det være lønarbejdernes interessekamp, der for staten udgør den umiddelbare skranke, men denne interessekamps retning og styrke vil i mere eller mindre formidlet forstand være afhængig af nævnte behov.

b. Socialpolitikken opbygning under højkonjunktoren

Vi vil i det følgende prøve at give de indledende overvejelser et mere substantielt grundlag ved at skitsere udviklingen omkring inddragelsen af kvinder på arbejdsmarkedet i forhold til ændringerne i den private reproduktion og den statslige intervention. Når vi specielt tager dette område op, er det for det første fordi det bl.a. er gennem arbejdet hermed, at de mere principielle problemer er blevet formuleret.

For det andet sammenfatter området imidlertid også en række centrale momenter i kapitalismens aktuelle historiske udvikling i Danmark:

- Inddragelsen af kvinder på arbejdsmarkedet igennem højkonjunktoren siden midten af 60'erne er et led i en mere omfattende *almengørelse* af lønarbejdet, som betyder, at en stigende relativ og absolut del af den danske befolkning er underkastet en lønarbejderekstensivitet.
- Denne inddragelse peger samtidig i dobbelt forstand på problematikken om lønarbejdets *ensliggørelse*. På den ene side finder der en tendentiell udligning af det kønsdifferentierede lønniveau sted, på den anden side accentueres kønsdifferentieringen med hensyn til arbejdstiden gennem en stærk udbredelse af deltidsarbejde. Det er dog muligt med baggrund i den stærke udvidelse af kvinders lønarbejde overhovedet at opfatte begge de nævnte bevægelser som led i en tendens til, at kvinder bliver normal- eller gennemsnitsarbejds kræfter i lønarbejdets forstand.
- På reproduktionssiden accentuerer inddragelsen af kvinder spørgsmålet om den traditionelle kønslige arbejdsdeling i familien og spørgsmålet om familien som adekvat reproduktionsform; kort sagt, der er anlagt tendenser til, at den traditionelle kønsdifferentiering i arbejderklassen får reduceret betydning.
- Den tendentielle frembringelse af kvinder som normalarbejds kræfter finder sted på baggrund af en omfattende statslig intervention i reproduktionen. Denne intervention tager form af en institutionalisering af arbejderklassens præ- og posterhvervsaktive individer. Dermed rejses spørgsmålet om de statslige indgreb som forudsætning for en normal lønarbejderekstensivitet.
- Endelig bidrager institutionaliseringen (sammen med andre arbejdskraftreproduktive politikker) til en omfattende udvidelse af det statslige arbejdskraftforbrug. Dette rejser dels problemet om den statslige sektors belastning af den totale merværdimasse og de stofflige former, dette antager (altså f.eks. som forbrug af arbejdskraft principielt i konkurrence med kapitalen), dels problemet om de statslige lønarbejderses samfundsmæssige status og interesser i lyset af, at netop staten bliver deres umiddelbare eksistensgrundlag.

Vi kan langt fra behandle alle de her angivne temaer tilstrækkeligt udførligt i det følgende, men vi finder, at de alle er af betydning for en vurdering af den aktuelle reproduktionskamps udvikling og endvidere, at de som kvalitative nye træk ved kapitalismens historie i Danmark qua deres irreversibilitet også kan pege på historisk forandrede reproduktionskambetingelser på længere sigt. Endelig, men ikke mindst vigtigt, finder vi, at der i disse temaer er indeholdt en række teoretisk/metodiske problemer, som må give anledning til et fornyet arbejde med den almene kapitalismebestemmelses grundlæggende kategorier. Også dette står vi tøvende overfor og ønsker med det følgende blot at give lidt grundlag for diskussionen. Vi kan dog klart angive, at vi ser et fornyet arbejde med arbejdskraftens værdibestemmelse som noget helt centralt begrundet i henholdsvis den statslige intervention og i det fra familiens standpunkt dobbelte lønarbejde, som det der aktuelt historisk gør krav på at kunne forenes med et stringent begreb om arbejdskraftens værdi.

Akkumulationsudviklingen som det bestemmende moment kan her fastholdes i to punkter (selv om den konkrete udvikling naturligvis er mere glidende og omfatter flere faser: Extensiv og intensiv akkumulation). Det første er angivet med reservearmeens tendentielle udtømmning (omkring 1960) det andet med krisens begyndende gennemslag (først i 70'erne). Op til det første tidspunkt betyder det akkumulationsbefordrede arbejdskraftsbehov først og fremmest inddragelse af reservearmeens traditionelle elementer (arbejdsløse mænd og ugifte kvinder, kvinder uden børn) samt afvandrede fra landbruget og anden småproduktion. Disse sidste repræsenterer således første etape i lønarbejdets almengørelse. Man kan sige, at det er en fase, hvor arbejderklassens historisk etablerede (og familiært organiserede) reproduktionsform i næsten fuldt omfang bliver inddraget i kapitalforholdet, dvs. baserer sig på lønarbejde.

Inden for samme klasse gør der sig uden tvivl forskelle gældende med hensyn til udbredelse af det dobbelte lønarbejde, men hovedreglen er nok, at dette er en undtagelse, især når der er børn i familien. Reproduktionens basis i én lønindtægt er altså det typiske.²⁰

De socialpolitikmomenter, der har deres almene begrundelse i modsætningen mellem lønarbejde og forplantning,²¹ har tilsvarende i denne fase en konkret udformning, der »løser« denne modsætning uden at antaste den kønslige arbejdsdeling i familien. Den sigter hovedsagelig på at kompensere løndannelsens

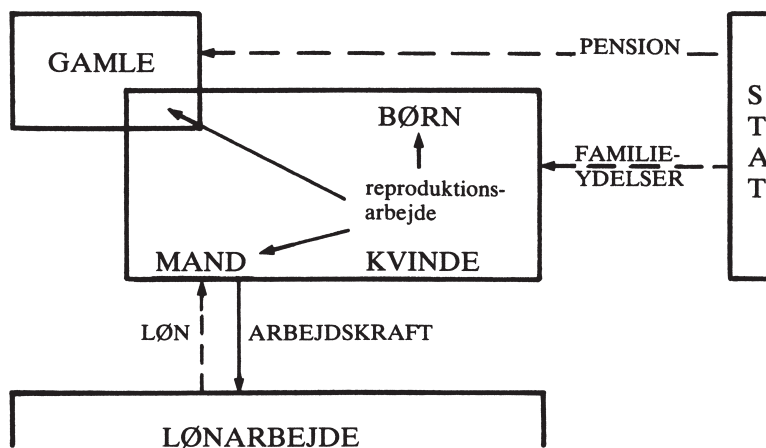
20. Ganske vist kan det med stor sandsynlighed formodes, at de gifte kvinder har haft en række lønnede bibeskæftigelser, men disse har været af løs eller tilfældig karakter, og har i ingen forstand kunnet gøre det ud for normalt gennemsnitsarbejde i samfundsmæssig forstand.

21. Jvf. P. L. Nielsen: »Arbejdskraftens reproduktion og reproduktionsform«, Sociologi nr. 1, Kbh. 1979, s. 57 ff.

manglende reflexion af reproduktionsomkostningernes differentiering gennem udlignende tilskud (børnetilskud, forskellige naturallydelser, boligtilskud etc.).

Skematisk kan den herskende reproduktionsstruktur og den kønslige arbejdsdeling fremstilles om følger:

Fig. 1 Den typiske reproduktionsstruktur ved højkonjunktursens start.

Kvindens samlede arbejdskraft er fuldstændig reserveret det reproduktive arbejde, herunder i større eller mindre omfang hjælp til pensionerede forældre.

Netop dette forhold, kombineret med den i øvrigt tilstrækkelige tilførsel af arbejdskraft til arbejdsmarkedet er afgørende for, at de statslige ydelser antager form af tilskud i forhold til den eksisterende reproduktionsstruktur.

Staten fremtræder endvidere som familiebevarer, som opretholder af det etablerede kønsrollemønster etc.; men den efterfølgende udvikling viser, at dette er en illusion.

Med reservearmeens udtømmning og den fortsatte kapitalakkumulation fremstår for kapitalen nødvendigheden af at inddrage utraditionelle arbejdskraft.

Samtidig frembyder den stigende efterspørgsel efter arbejdskraft sig som en mulighed for de enkelte familier til at forøge deres samlede revenue gennem dobbelt lønarbejde.

Individuelt og samfundsmæssigt ændrer reproduktionsproblemerne karakter; det fremstår som en fællesinteresse at omforme eller udvide socialpolitikfeltet, således at skrankerne for kvinders lønarbejde fjernes. Institutionsudbygningen bliver derfor et væsentligt og dominerende moment i en expanderende socialpolitik, uden at det derfor betyder, at de tidligere former bortfalder.

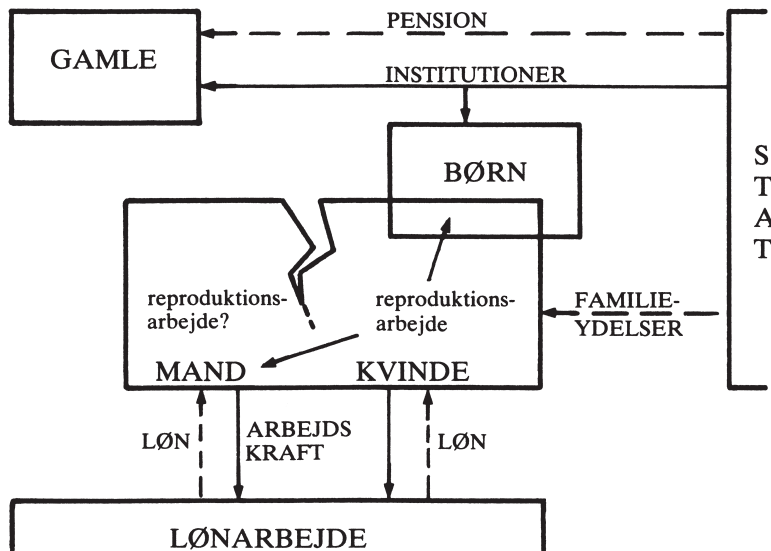
Sammenhængen mellem det samfundsmæssige behov for arbejdskraft og disse ændringer i de socialpolitiske foranstaltninger er imidlertid ganske kompliceret, idet staten selv i denne periode i stigende omfang efterspørger arbejdskraft. Hvis man ser på nettobevægelserne i perioden, viser det sig faktisk, at ekspansionen i det statslige arbejdskraftforbrug svarer til den øgede tilgang af kvinder til arbejdsmarkedet. For en snæver betragtning kunne man således drage den konklusion, at institutionsudbygningen intet havde med akkumulationsudviklingen og kapitalens arbejdskraftbehov at gøre. Denne sammenhæng bliver imidlertid igen synlig, når det samlede spektrum af statslige reproduktionspolitikker medreflekteres. Vi skal her blot pege på betydningen af sundhedssektorens udbygning i forhold til det ændrede forbrug af arbejdskraften, som følger med udviklingen af de intensive akkumulationsformer og endvidere den nødvendige udbygning af det samlede undervisningssystem, som følger dels af ændrede kvalifikationsbehov i forhold til produktionsprocessen, dels i forhold til administrationen af eksistensen som samfundsborger.

Set fra perspektivet af sammenhængen mellem akkumulationsudviklingen og det samlede spektrum af statslige politikker er de ovenfor angivne nettobevægelser en tilfældighed. Det, der står tilbage som en realitet, er at kapital og stat for en totalbetragtning er henvist til et fælles arbejdsmarked. Det kan her principielt fastholdes, at over for en given masse af tilgængelig og tilgængeliggjort arbejdskraft vil en statslig ekspansion enten finde en skranke i kapitalens nødvendige arbejdskraftbehov eller ophæve sine egne ekspansionsmuligheder ved direkte at gøre indhug i den arbejdskraft, som er kapitalens akkumulationsgrundlag. Denne balance har muligvis været ganske delikat under højkonjunkturen, hvad den borgerlige karakteristik af staten som lønførende kunne antyde.

Videre og af større betydning for udviklingen i den nuværende krise er den konsekvens af ekspansionen i statens arbejdskraftforbrug, at der tilføres et nyt element i den samlede lønarbejderklassens kvalifikationsstruktur. Opkomsten heraf finder i vid udstrækning sted via den generationsvise udskiftning i arbejdsstyrken. Med den langvarige konjunktur kunne således nye generationer af kvinder satse på en statsligt orienteret kvalifikation. Resultatet er en stofligt begrundet stivhed i den aktuelle arbejdsstyrkes struktur, en modifikation af et fælles arbejdsmarked for stat og kapital og for disse lønarbejdere en særlig interesse i at fastholde de statslige funktioner.

Sammenfatter vi igen i skematisk form resultatet af højkonjunktorens udvikling med henblik på reproduktionsstrukturen i arbejderklassen, kan det gøres som følger:

Fig. 2 Hovedtendenser i reproduktionsstrukturens forandring gennem højkonjunkturen.

Denne socialpolitiske befordrede omstrukturering af reproduktionen er en logisk konsekvens af akkumulationsudviklingen.

For så vidt den samtidig fremstår som løsning på nogle specifikke reproduktionsproblemer og dermed som bidragende til en egentlig eksistensforbedring er det vigtigt at gå ind på, i hvor høj grad dette faktisk er tilfældet.

Den historiske udvikling angiver med sin opbrydning af de etablerede reproduktionsstrukturer to indfaldsvinkler eller tematiseringsfelter for en sådan afklaring, nemlig for det første eksistensbetingelserne for de institutionaliserede og overhovedet for de præ- og posterhvervsaktive dele af arbejderklassen og for det andet de familiale eksistensbetingelser.

Hvad det første angår kan der endvidere skelnes mellem på den ene side forholdene for pensionerede lønarbejdere, hvor isolering fra enhver samfundsmæssig sammenhæng, umyndig- og overflødigsgørelse fremtræder som statsliggørelsens konsekvenser. På den anden side forholdene for børn, hvor statsliggørelsen lægger bestemte dimensioner ind i socialiseringen både m.h.t. de indholdsmæssige aspekter (den statslige objektivitets- og neutralitetsideologi) som m.h.t. rammebetingelserne (institutionsformen og institutionsrytmen), hvorved den

primære socialiserings betydning for etableringen af en klassebevidsthed får en kvalitativ ny karakter.²²

Hvad angår de familiære eksistensbetingelser, må i al fald følgende dimensioner – som for så vidt allerede er tematiserede i den løbende diskussion – indtages:

For det første institutionaliseringens betydning for den familiære reproduktion i forhold til kvinders lønarbejde. Begrebet 'dobbeltarbejde'²³ angiver her, at udviklingens effekt umiddelbart har været en forøgelse af kvinders samlede arbejdsbyrde, hvad der igen viser hen til trægheden i den nødvendige forandring af den historisk givne kønslige arbejdsdeling i reproduktionen.

For det andet de underliggende bevægelser for den tilsyneladende renevenueforøgelse, der fremstår som resultat af familiens dobbelte lønarbejde. Disse underliggende bevægelser peger dels på den kvalitative ændring af reproduktionens stofflige grundlag, der kompenserer reduktionen af den tid, der er til rådighed for det reproduktive arbejde, dels på den effekt på den samfundsmæssige lønudvikling, som tilgangen af den kvindelige arbejdskraft til arbejdsmarkedet har haft.

Her må endvidere udbredelsen af kategorien enlig h.h.v. eneforsørger som almindelig reproduktionsorganisering overvejes med henblik på betydningen for det, der historisk etableres som nye gennemsnitlige reproduktionsbetingelser.

Alt i alt peger forholdet mellem den tilsyneladende renevenueforøgelse og de underliggende bevægelser på ændringer i det reproduktionsgrundlag, som via sit udtryk i reproduktionsomkostninger er bestemmende for arbejdskraftens værdi.²⁴

For det tredje må den emancipatoriske effekt af kvinders lønarbejde reflekteres for så vidt som den primære betingelse for en materiel substans i det borgerlige samfunds friheds- og lighedsbestemmelse først foreligger med dette lønarbejde.

Heri ligger endvidere det materielle grundlag for opgøret med den personligt formidlede kønsundertrykkelse inden for klassen af lønarbejdere.

22. Vi er ikke i denne sammenhæng i stand til at komme nærmere ind på denne problemstilling om udbredelsen af den statsliggjorte socialisation og dennes repressive aspekter overfor arbejderklassen, men henviser til kommentaren fra Risto Eräsaari i dette nummer.

23. Et begreb, der blev fremhævet som centralt tema i den marxistisk inspirerede kvindeforskning fra dens start, jvf. f.eks. Borchorst m.fl. »Projekt kvindearbejde« i *Politica*, nr. 2-3/74.

24. Metodisk og i forhold til anvendelsen af den borgerlige statistik betyder endvidere udbredelsen af det dobbelte lønarbejde, at enhver reallønberegning, der kun forholder sig til personlønudviklingen, vil være principiel fejlagtig.

c. Socialpolitikkenes ændrede samfundsmæssige status under krisen

Krisegennemslaget må – som tidligere nævnt – med socialpolitikkenes historiske udvikling sætte sig dobbelt igennem. På den ene side overflødiggøres arbejdskraft i forhold til kapitalens behov, hvad der samtidig er basis for kapitalens angreb på lønniveau og arbejdsydelse; på den anden side fremtvinges statslige nedskæringer.

Konsekvensen er dels, at de øgede reproduktionsproblemer i større eller mindre omfang forstås som politisk *begrundede*, dels at der opstår muligheden for særligt skærpede reproduktionsproblemer som følge af den dobbeltsidige bevægelses »tilfældige« sammenstød.

I forhold til den indledningsvis skitserede problematik er det centrale i denne sammenhæng betydningen af udviklingen i det direkte produktive/reproduktive forhold for de statslige nedskærings konkrete former:

Det er klart, at a) frisætningen af arbejdskraft fremtvinger en betydelig kvantitativ vækst i behovet for lønkompenserende ydelser (primært arbejdsløshedsunderstøttelse) og, b) at stagnationen og tilbagegangen i lønudviklingen betyder, at de differentierede reproduktionsomkostninger slår mere akut igennem som reproduktionsproblemer og derfor øger behovet for familieydelser.

Man må således være opmærksom på, at nedskæringsimperativt konfronteres – ikke blot med voksende reproduktionsproblemer som sådan – men med nye reproduktionsproblemfelter. Den samlede reproduktionsproblemstruktur ændrer sig kvalitativt, hvad der betyder, at en række statslige udgiftsområder nødvendigvis må vokse (i al fald relativt) samtidig med, at skrankerne for den statslige finansiering indskrænkes.

Konsekvenserne heraf må videre være en tendens til – med udbredelsen af behovet for lønkompenserende ydelser – at indskrænke ydelsessatserne, en tendens til at gøre visse almene ydelser (f.eks. børnetilskud) indtægtsafhængige og et generelt øget besparelspres på andre områder.

Med udgangspunkt i det sidste vil vi prøve at overveje, hvilke grænser og muligheder, der ligger for gennemsættelsen af nedskæringer i forhold til den institutionaliserede reproduktionsstruktur, som udvikledes under højkonjunktturen.

For så vidt institutionaliseringen var et resultat af den nødvendige aktivering af den kvindelige arbejdskraft i højkonjunktturen, kunne man umiddelbart slutte, at med reservearmeens gendannelse bliver dette område i den statslige politik overflødig; da institutionerne endvidere uden tvivl vejer godt til i de statslige budgetter, synes her at være det ideelle nedskæringsområde.

Imidlertid gør der sig visse skranker gældende, som generelt kan henføres til det forhold, at krisen ikke automatisk gendanner de reproduktionsbetingelser,

som blev ændret i højkonjunktoren. Manglen på arbejdskraft blev afhjulpet gennem udbredelsen af det dobbelte lønarbejde, dvs. gennem inddragelsen af en i forhold til den daværende reproduktionsstruktur specifik afgrænselig arbejdskraftsreserve – de gifte kvinder (med børn).

Når disse arbejdskræfter én gang er inddraget, er denne afgrænsning imidlertid ikke længere en realitet (i hvert fald ikke i samme entydige og absolutte forstand). Selve inddragelsen etablerer en ny realitet, nemlig udviklingen i behovet for disse arbejdskræfter hos den (de) kapitaler (subsidiert den stat), som har inddraget dem.

Dvs. hvor inddragelsesproblematikken refererer sig til de skranker, som reproduktionsammenhængen satte, så refererer frisætningsproblematikken sig til produktionsammenhængen. Frisætningsmønstret må altså primært ses ud fra de lovmæssigheder, der dirigerer kapitaludviklingen i krisen, samt totaliteten i de statslige politikker.

På den baggrund må man gå imod sådanne forklaringer på den større kvindearbejdsløshed, som vil se den primært begrundet i en sammensværgelse mellem kapital og stat om at aflaste økonomien (dvs. den statslige belastning af merværdifondet) gennem en systematisk frisætning af kvinder; en sådan »rationalitet« er umulig alene af den grund, at den grundlæggende antaster enkeltkapitalernes dispositionsret.

Omend kvindearbejdsløsheden er relativ stor, så er det langt fra hele den inddragne kvindelige arbejdskraft, der frisættes, og frisættelsen finder primært sted inden for dén samfundsmæssige sektor, der modtog den mindste del af tilgangen i højkonjunktoren, nemlig den industrielle kapital.

Set fra reproduktionens standpunkt må det videre fastholdes, at den på dobbelt lønarbejde baserede eksistens er etableret som normal samfundsmæssigt reproduktionsniveau. Bortfald af den ene indtægt betyder ikke nedgang fra et ekstraordinært højere niveau til det normale, men gør det problematisk at opretholde en adekvat reproduktion overhovedet. (Jf. også betydningen af vanskeligheden ved en glidende forbrugsindskrænkning med hensyn til bolig, bil som transportmiddel til arbejdsplads etc.; altså totaliteten af reproduktionens stofflige omstrukturering gennem højkonjunktoren).

Teoretisk kan dette begribes som konsekvens af en ændring i den værdimæssige reproduktions betingelser. Fordelingen af arbejdskraftens værdi på to personer betyder, at der faktisk *skal* to personer til at opretholde en værdimæssig reproduktion.

I et dynamisk perspektiv er det noget med, at den skjulte begrænsning af lønstigningstendenserne, som tilgangen af kvindelig arbejdskraft i højkonjunktoren medførte, nu viser sig som problemet med at opretholde den familiale reproduktion på grundlag af én løn.

Frisætningen af familiens ene arbejdskraft skaber altså deciderede reproduktionsproblemer. Heraf nødvendigheden af for de frisatte arbejdskraft – uanset køn – at holde sig »til rådighed for arbejdsmarkedet«. Vi finder det altså væsentligt at fastholde to ting, nemlig at det dobbelte lønarbejde også under krisen er almindeligt og frisætningsmønstrer frembringer forskellige variationer af familier, der er halvt eller helt arbejdsløse.

I relation til det første gælder, at børnepasningen stadig må varetages, og at dens blotte ophævelse gennem institutionsnedlæggelser vil sætte alvorlige skranke for kapitalens frie disposition over adekvate arbejdskraft og skabe alvorlige reproduktionsproblemer for disse.

I relation til det andet gælder, at børnepasningen er en betingelse for at være til rådighed (og dermed få understøttelse). Også her vil der derfor opstå forværedede problemer i tilfælde af direkte nedlæggelse af institutioner.

Endvidere er det muligt, at reservearmeens nødvendige beredskabsfunktion i forhold til et konjunkturopsving og dens løntrykfunktion på visse områder (kvindbrancher) vil blive undergravet.

Et andet forhold, som må indreflekteres her, er den stofflige irreversibilitet i den form for ydelse, som karakteriserer institutionerne. Staten kan begrænse omkostningsstigningerne ved at standse udbygningen (hvad der også er sket), men den kan ikke uden videre realisere de allerede etablerede institutioner. Derimod kan lønudgifterne begrænses.

Konklusion: Der er sat visse (foreløbige, afhængige af krisens videre udvikling) skranke for en kvantitativ reduktion i omfanget af institutionspladser. Den mulighed, der står tilbage, og som rent faktisk også er benyttet, er en kvalitativ udmarvning af institutionerne, ikke alene med hensyn til socialiseringens indholdsmæssige aspekter, men nogle steder også udover grænserne for en simpel fysisk opbevaring og pasning. Den logiske videreførelse af denne politik, der skal kombinere statslige nedskæringer med opretholdelsen af børnepasningsfunktionen har været en udbygning af den private dagpleje. Elementerne i denne tendens er 1) erstatning af kvalificeret med ukvalificeret arbejdskraft 2) erstatning af institutionsdrift med allerede »drevne« privathjem. En tilsvarende udvikling gør sig sandsynligvis gældende inden for plejehjemsområdet, hvor det kvalificerede personale i plejehjemsregi tendentielt erstattes af ukvalificeret hjemmehjælp med tilsvarende forringelse af det materielle reproduktionsniveau til følge. De plejehjem, daghjem etc., som i højkonjunkturen erstattede en oprindeligt familialt organiseret fysisk og social hjælp og kontakt, undergår endvidere med krisen en lignende udmarvning, som børneinstitutionerne. Personalet begrænses, deres arbejdsprocesser intensiveres og doceringen af kemikalier til »patienterne« øges for at tilpasse dem til disse ændrede betingelser. Eksistensforringelsen kan her endog for en snæver økonomisk logik drives videre end over for børnene, da der er tale om brugt og ikke fremtidig arbejdskraft.

En væsentlig skranke for eksistensforringelserne for arbejderklassen som helhed er omfanget af klassens egen modstand og kamp mod dem. Denne kamp formulerer sig imidlertid ikke abstrakt på grundlag af en større eller mindre kampvilje, men er betinget af en række objektive forhold, som er bestemmende for de umiddelbare interesser, hvorudfra kampen artikuleres, for interessernes mulige sammenfald eller modstrid osv. Det er derfor vigtigt at fokusere på de forskellige differentieringsmomenter, der er sat i arbejderklassen, de forskelligheder, hvormed krisen kan sætte sig og sætter sig igennem over for forskellige lag og grupper. Betydningen heraf er forlængst erkendt, hvad angår sådanne differentieringer, som umiddelbart er sat af kapitalforholdet. Med det forudgående kan imidlertid inddrages et nyt moment, som endvidere er historisk specifikt, da det netop som forudsætning har 60'ernes socialpolitikudvikling og reproduktionens omstrukturering.

Idet reproduktionen af den post- og præerhvervsaktive del af arbejderklassens formmæssigt og fysisk er ved at blive selvstændiggjort i forhold til den fungerende arbejdskrafts reproduktion, er der samtidig sat en mulighed for, at det socialpolitisk formidlede angreb på eksistensbetingelserne kan sætte sig *selektivt* igennem. Måske kan man gå så vidt som til at sige, at i og med denne selvstændiggørelse (og den heraf følgende specificering i ydelserne) kan staten ikke undgå at forholde sig til og prioritere mellem de forskellige områder, når nedskæringerne skal sættes igennem. Spørgsmålet er så, hvad der må være styrende for en sådan prioritering. Man kan her argumentere for en »indre« logik i retning af, at den umiddelbart fungible arbejdskrafts (herunder den nødvendige reservearmé) reproduktion kun kan forringes inden for ret snævre grænser, uden at dens fungibilitet antastes.

Da det samtidig er denne del af arbejderklassen, der besidder det største umiddelbare kamppotentiel (qua sit umiddelbare forhold til produktionen), *peger dette på*, at det netop bliver institutionsområdet og lignende områder, der må bære en uforholdsmæssig del af nedskæringerne. Spørgsmålet er så videre, hvordan denne »kampduelige« del af klassen forholder sig til de præ- og posterhvervsaktives reproduktionsbetingelser. Her kan man for det første pege på betydningen af selve den fysiske adskillelse og isolering mellem de forskellige aldres eksistens, som betyder, at forringelser af reproduktionsniveauet ikke er umiddelbart anskueligt; det opleves højst i sine afledte konsekvenser, f.eks. derved at børnene bliver »vanskeligere«. For det andet ligger der imidlertid med institutionaliseringen nogle ændrede formidlingsformer for de institutionaliserede gruppers eksistens og dermed nogle særlige former, hvori forholdet mellem de forskellige dele af arbejderklassen frem-

træder. For så vidt nemlig, at de statslige reproduktionsindgreb hovedsagelig finansieres via lønskat, så fremtræder de institutionaliserede grupper eksistens som betalt af lønnen, dvs. som fradrag i den individuelle lønarbejders revenue. Det fremtræder derfor videre som en mulighed fra lønarbejderens standpunkt at forbedre eller blot opretholde reproduktionsniveauet gennem sociale nedskæringer ikke mindst i en situation, hvor krisen hæmmer lønudviklingen.

Der er muligvis det rigtige i det, at sammenhængen mellem lønudvikling og øget skattetryk til dels må forstås således, at akkumulationsudviklingen medfører nødvendigheden af øgede statsudgifter og dermed øget skattetryk, som på sin side fremtvinger nødvendigheden af forstærket lønkamp for at opretholde reallønniveauet. Under alle omstændigheder betyder den statslige finansiering gennem lønskat, at det tilkommer arbejderne at fravriste kapitalen statens andel af merværdifondet.

Så længe arbejderklassens reproduktion endnu ikke var aldersmæssigt uddifferentieret i strukturelt yderliggjorte former, så længe reproduktionen altså umiddelbart skal formidles gennem lønformen alene, vil det også umiddelbart tilfalde arbejderen og arbejderfamilien selv at »fordele« lønnen inden for familien, dvs. inden for en sammenhæng, hvor alle medlemmernes eksistensbetingelser er umiddelbart anskuelige. Det betyder ikke nødvendigvis, at der ikke også her er foregået en differentiering. Tværtimod fremgår det af flere kilder, at f.eks. fordelingen af kost og beklædning er sket selektivt til fordel for manden. Heri lå der ganske vist den rationalitet, at den vare, hvis afhængelse var familiens eksistensgrundlag, blev »produceret« under bedst mulige betingelser; men – må det videre tilføjes – det kan samtidig ses som en for arbejderklassen som helhed destruktiv og ørkesløs konkurrenceform mellem de enkelte familier. Hermed er det også sagt, at der ikke er nogen grund til at idyllisere disse oprindelige tilstande og dermed heller ikke nogen grund til at fastholde dem som ideal. Det, det drejer sig om, er, at indkredse betydningen af de ændringer, som reproduktionen undergår historisk, med henblik på en kritik af socialpolitikken og dermed på en af reformismens hjørnesteine; ikke om at føre kapitalismen tilbage til sit udspring. Et væsentligt træk i socialpolitikken historiske udvikling er netop den omtalte yderliggørelse som formidlet i akkumulationsmodsningsfyldte bevægelser begynder med pensionsordninger og ender – som et hidtidigt højdepunkt – med institutionaliseringen.²⁵

25. Jvf. også analysen af dette problem hos Finn Hansson, Statsfunktioner og reproduktion af arbejdskraft i Kurasje 17, 1978.

Som nævnt åbner denne omstrukturering op for et *statsligt* forvaltet selektivt eller differentieret angreb på arbejderklassens eksistensbetingelser delvis formidlet over *samfundsmæssigt* udtrykte partielle modsætninger inden for klassen selv (hvor det samfundsmæssige refererer sig til det forhold, at interesser omkring skattetryk etc. må formulere sig politisk). En videre konsekvens af omstruktureringen bliver det, at det primært tilfalder bestemte grupper af statslige lønarbejdere at artikulere modstanden mod kriseforringelserne inden for de her behandlede områder. Dels fordi nedskæringerne betyder en forringelse af deres arbejdsbetingelser (intensivering m.v.), lønudvikling osv.; dels fordi det bliver disse grupper, som mest umiddelbart erfarer konsekvenserne for »klientellet«. Dette betyder igen, at nævnte partielle modsætninger mellem de forskellige aldersgruppers interesser konkret kommer til udtryk som forskellige og ikke umiddelbart forenelige interesser hos hhv. lønarbejdere i den private og offentlige sektor, hvad der må påkræve overvejelser omkring mulighederne for at gennembyrde disse modsætninger (bl.a. på grundlag af erfaringerne fra kampene på børneinstitutionsområdet). Hermed er overhovedet det problem rejst, om mulighederne for og perspektivet i at kæmpe mod krisens eksistensforringelser på den front, som er sat i forholdet reproduktion/stat. Denne i forhold til den faglige kamp sekundære eller afledte front er naturligvis et produkt af socialpolitikens historiske udvikling, af en stigende kvantitativ og kvalitativ statslig intervention i forhold til arbejdskraftens reproduktion. Denne udvikling er på sin side båret frem af arbejderklassens politiske kamp som et forsøg på at indløse de reproduktionsproblemer, der ikke umiddelbart har kunnet indeholdes i den faglige kamp. Dette har formodentlig medvirket til, at socialpolitikken længe har kunnet fremtræde som en blot og bar forbedring af eksistensbetingelserne. Når dens omfang imidlertid sammen med andre politikområder har gjort den statslige sektor til et væsentligt moment i totalkapitalens reproduktion, bliver krisegennemslaget i form af statslige nedskæringer også mærkbart og anskueligt.

Går man på den ene side ud fra, at det først er med udviklingen af omfattende statslige reproduktionsindgreb, at disse selv bliver et systematisk element i konjunkturudviklingen (eller – som det fremtræder for den partipolitiske bevidsthed – styringsinstrumenter), så må det på den anden side fastholdes, at dette ikke uden videre konstituerer den faglige kamps »spejlvendte« front. Hertil gives flere grunde, som allerede er berørt i det forudgående:

1. Netop i grundlaget for den faglige og politiske kamps yderliggørelse ligger, at de reproduktionsområder, der søges sikret, er komplementære, og – med institutionerne som eksempel – dermed ikke nødvendigvis rettet mod de sam-

me individer, men snarere forskellige grupperinger inden for arbejderklassen. Deraf de umiddelbart divergerende interesser.

2. For så vidt socialpolitikken er statsligt formidlet, er den underkastet hertil knyttede former, altså bl.a. retsformen, som bevirker, at de grupper, som er »afhængige af socialpolitiske ydelser«, ikke har en klassespecifik afgrænsning.
3. Expansionen i de reproduktive indgreb medfører dannelsen af et lag af statslige lønarbejdere med specifikke interesser.

I de hidtil førte reproduktionskampe mod de statslige nedskæringer og den statslige krisepolitik på reproduktionsområdet i det hele taget har disse forskellige momenter gjort sig gældende i varieret omfang. På daginstitutionsområdet har det ikke umiddelbart været muligt at forbinde de statslige lønarbejders kamp med interesserne hos de lønarbejdere, hvis børn (også) bliver ramt af nedskæringerne.

Vi var tidligere inde på de skranker, der kunne gælde for en direkte reduktion af institutionspladserne. Sådanne skranker kan naturligvis kun forstås som relative, dvs. afhængige af kriseudviklingens stade. Det er ikke utænkeligt, at den fortsatte krise vil fremtvinge en statslig nødvendighed af en egentlig afvikling af institutionerne i form af en delvis reprivatisering af de hertil svarende reproduktionsområder. Fra dette punkt bliver det direkte påtrængende for de fungerende lønarbejdere at søge at modvirke den statslige politik. Her bliver den i højkonjunkturen »automatisk« fungerende arbejdsdeling mellem fagbevægelse og parti et akut problem, netop fordi det ikke længere via staten kan lykkes at fastholde de historisk etablerede betingelser for en normal lønarbejdereksistens. I stedet bliver det fra staten, at truslen mod denne eksistens umiddelbart udgår.

I stedet for en reprivatisering kan den statslige politik også tage form af en successiv hævelse af afgiften på institutionsbenyttelsen. Over for et stagnerende lønniveau vil dette betyde en yderligere forringelse af reproduktionsniveauet, som vil sætte sig differentieret igennem (afhængig af børnetal m.v.). Konsekvensen er en forstærket konkurrence i arbejderklassen, et yderligere bidrag til krisens konkurrencefremmende effekt og dermed også et problem for den fagligt organiserede reproduktionskamp.

III. Problemer i forholdet mellem stat og fagbevægelse

a. Indledning

I 1. del af denne analyse har vi forsøgt i en konkret historisk sammenhæng at arbejde med de begreber, som Marx udvikler i sin analyse af arbejdskraftens reproduktion som moment i den kapitalistiske akkumulationsproces. Konfrontationen af de marx'ske bestemmelser af arbejdskraftreproduktionen med den historiske udvikling har påvist nødvendigheden af en begrebslig videreudvikling. Arbejdskraftværdibegrebet fastholder på én gang både klasseforholdet og reproduktionens særlige samfundsmæssige form. Lønformen formidler i fordrejet form den stadige reproduktion af varen arbejdskraft igennem salget. I forhold til disse meget almene og grundlæggende forhold ved kapitalen mener vi, at det for at kunne fastholde den teoretiske kapitalismekritik er nødvendigt med en undersøgelse og rekonstruktion af disse bestemmelser i forhold til den historiske udvikling i det borgerlige samfunds reproduktionsformer. For analysen af arbejdskraftens reproduktion er det umiddelbart den voksende statslige intervention i reproduktionen, der rejser spørgsmål om de hidtidige reproduktionsbestemmelers gyldighed og omfang. Disse spørgsmål må dog præciseres i forhold til den specifikke udvikling i kapitalakkumulatio- nen, som sætter de grundlæggende betingelser for lønarbejdereksistensen, og som i denne højkonjunkturperiode resulterede i en omfattende intensivering af arbejdet og udvidelse af lønarbejdet kvantitativt (især for kvinder). For lønarbejderfamilien betød det fremkomsten af det dobbelte lønarbejde som den almindelige eksistensform. Disse historiske påvisninger rejser efter vores mening en række problemer omkring omfang og gyldighed af de teoretisk grundlæggende bestemmelser af arbejdskraftreproduktionen på basis af kritikken af den politiske økonomi. Kravet om udarbejdelse af disse grundlæggende teoretiske bestemmelser af arbejdskraftreproduktionen og denne som moment i den nuværende kapitalismes totale reproduktionssammenhænge er rejst ud fra forudsætningen om en teoretisk kapitalismekritiks nødvendighed. Og denne kritik må rejse spørgsmålet om gyldighed af bestemmelsen af arbejdskraftens værdi og reproduktionsform og de herpå baserede historiske betingede bestemmelser af reproduktionskampens former, indtil videre som fagforeninger og politisk parti.

Den teoretiske kritik af det borgerlige samfund er nødvendig – ikke for at kunne udvikle og forbedre teorierne og hermed analyserne i sig selv – men fordi disse teorier og analyser samtidig sammenfatter de grundlæggende for-

hold ved den aktuelle udvikling i det borgerlige samfund. Denne sammenfatning eller kritiske afdækning af modsigelserne i dette samfund afdækker også de latente tendenser og muligheder, der peger på en overskridelse af det kapitalistiske samfund («den civilisatoriske side af kapitalen») – og at der er tale om en teoretisk kritik reflekterende det forhold, at vi er »teoriproducenter«, dvs. som åndsarbejdere må kritisere ud fra vores egen kapitalsatte arbejdsfunktion. Som statslige åndslønarbejdere trænger kritikken af de statslige reproduktionsindgreb og reguleringer sig særlig på, da det er gennem en kritik af disse, at vi kan fastholde vores egne politiske krav på en omvæltning af det kapitalistiske samfund – ikke blot en statsorienteret reform hen mod statskapitalisme, men statens bortdøen. Omfanget af de statslige interventioner i den samfundsmæssige reproduktion har ikke blot rejst kravet om en overordnet teoretisk bestemmelse af den borgerlige stat og dens relationsformer og placering i den totalsamfundsmæssige reproduktion – de omfattende statslige interventioner i og reguleringer af arbejderklassens reproduktion og reproduktionsskampe nødvendiggør også en yderligere teoretisk analyse af den hidtidige forståelse af de marx'ske reproduktionsbestemmelser, værdibegrebet og dets formidlingsfunktion. Ikke mindst de logiske og historiske bestemmelser af reproduktionsskampen, dens overordnede reformistiske form og dens historiske deling i politisk og økonomisk kamp må tages op.

b. Aspekter af den nyere stats- og fagforeningsdiskussion

I det forudgående afsnit var vi inde på problemet omkring statsliggørelsen af dele af arbejdskraftens reproduktion som udtryk for en modsætningsfyldt og »perverteret« form for samfundsmæssiggørelse af reproduktionen under kapitalismens historiske udvikling.

De grundformer i kapitalforholdet, som overhovedet muliggør en samfundsmæssighed udover kapitalforholdets, dvs. værdiloven, sammenfattes i staten, hvilket nedenfor kort skal skitseres. Vi vil ikke i denne sammenhæng gå nærmere ind i den standende statsdiskussion men blot sammenfatte de væsentligste resultater.²⁶ Den af værdiformen formidlede vareproduktion

26. Den nyere statsdiskussion startede med Müller og Neusüss: Die Sozialstaatsillusion unter der Widerspruch von Lohnarbeit und Kapital, i Sozialistische Politik 6/7, W. Berlin 1970 og Probleme des Klassenkampfes Sonderheft 1, W. Berlin 1971. På dansk i Socialstat og blandingsøkonomi, Kbh. 1974.

Den hidtil mest omfattende diskussion af statsbestemmelsen findes hos Blanke, Jürgens og Kastendiek, Zur neueren Marxistischen Diskussion über die Analyse von Form und Funktion des bürgerlichen Staates, i Probleme des Klassenkampfes 14/15, 1974.

og cirkulation peger i sig selv på nødvendigheden af en ydre instans til at fastholde de former, som privatejerne forholder sig til hinanden igennem, og som er afgørende for den økonomiske reproduktion. Det gælder for lighed og frihed i varebyttets tilegnelsesform, ækvivalentformen hvor denne form må fastholdes overfor de handlende subjekter – også i krisen. Denne nødvendighed udtrykkes i retsformen som social relationsform, og den heraf følgende ikke-økonomiske tvang til garanti for retten. Retsformen er grundlæggende for den borgerlige stats formmæssige yderliggørelse i forhold til den økonomiske reproduktion.²⁷

Overfor denne begrundelse for den borgerlige stats særlige form, retsformen, skal det fremhæves, at varebyttet selv udkrystaliserer sin egen form for samfundsmæssig relationsform i den økonomiske relation varerne imellem, nemlig pengeformen som værdiens udtryksform (fremtrædelsesform). Forholdet mellem nødvendigheden af den ydre instans til sikring af byttet og byttets »egen« indre sammenhæng henviser Marx selv til i analysen af pengeformen i 3. kapitel, 1. bind af *Kapitalen*, f.eks. »Da der Geldmassstab einerseits rein konventionell ist, anderseits allgemeiner Gültigkeit bedarf, wird er zuletzt gesetzlich reguliert«.²⁸ Den retslige sikring af ækvivalentbyttet og pengenes funktion som formidlingsform for produktionens samfundsmæssighed sætter staten i stand til at foretage indgreb i økonomien uden at krænke det retsligt sikrede varebytte og privatejendommen, nemlig indgreb i cirkulationen via pengene som »medium«.

Hermed er de to grundlæggende træk ved den borgerlige stat angivet, nemlig statens retsform som den overordnede og almene relationsform og pengeformen som den – via statslig sikring – givne interventionsform overfor den økonomiske reproduktion. Nedenfor skal vi kort angive nogle yderligere forhold ved den almene kapitalanalyse, som danner grundlaget for udviklingen af mere historiske begreber om interesser og politikform, dvs. for analysen af de mere konkrete statsfunktioner.

Overgangen til kapitalformen fra den simple varecirkulations bestemmelser foretager Marx gennem inddragelse af den særlige vare arbejdskraft i analysen, denne vare, hvis brugsværdi er at producere mere værdi (merværdi) for køberen, kapitalen. Idet arbejdskraften antager vareform, er varebyttets ækvivalentform samtidig formen for tilegnelse af ubetalt arbejde (merarbejde-merværdi) for kø-

I det følgende følger vi i store træk bestemmelserne i denne artikel og i Blanke, *Formen und Formwandel des politischen Systems i der Bürgerlichen Gesellschaft*, i Brandes m.fl. *Handbuch* 5, Staat, Frankfurt 1977.

27. Blanke, Jürgens og Kastendiek, op.cit.

28. Marx, *Das Kapital*, Erster Band, MEW 23, s. 115.

berer af denne vare – og dermed grundlaget for reproduktionen af klasseforholdet. Det kapitalistiske varebytte etablerer på dette grundlag de egentlige klas-serelationer, hvilket fastholdes af den statslige retssikring, idet retsformen i sin sikring af privatejendommen ligestiller kapital og lønarbejde som vareejere (af varen arbejdskraft overfor varen produktionsmidler) og sikrer kapitalens ejendomsret til produktionens resultater.

Men selv om varebyttets love ikke lader de egentlige former for tilegnelse af merværdi synlige, så er der på den anden side gennem sammenfaldet mellem vareejere og person i varen arbejdskraft givet en »flydende« grænse for retten. Nemlig den grænse der ligger i, at arbejdskraftens værdi ikke er en entydig bestemt størrelse, men et hele tiden tilkæmpet reproduktionsniveau, som også omfatter udbytningsbetingelserne. Marx henviser til dette i den lange analyse af kampen om arbejdsdagens længde, når han skriver: »Es findet hier also eine Antinomie statt, Recht wider Recht, beide gleichmässig durch das Gesetz des Warenaustausches besiegelt. Zwischen gleichen Rechten entscheidet die Gewalt.«²⁹ Den konkrete udformning af de statslige funktioner vil af disse grunde uvægerlig være præget af denne »magtkamp«, uden dog at prægningen kan overskride de givne former som begrunder statens eksistens, systemgrænserne ifgl. Blanke³⁰ overfor de af klassekonstellationerne betingede funktionsgrænser.

De her i skitseform resumerede almene bestemmelser fastholder nogle centrale forhold ved den borgerlige stat under kapitalistiske produktionsforhold: nemlig staten som en i forhold til kapitalakkumulationen yderliggjort (selvstændiggjort) form, staten som i værditeoretisk forstand værende *uproduktiv* og som følge heraf finansieret gennem fradrag fra den samfundsmæssige kapitalens merværdiproduktion.

Disse bestemmelser, hvor indlysende og almene de så end forekommer at være, er dog ofte blevet tilsidesat i teoretiske marxistiske analyser. Den europæiske marxismes teoretiske diskussioner i dette århundrede rummer ulykkelig mange eksempler herpå, ofte videreført i forskellige strategidiskussioner. Den her nævnte statsteoris påvisning af grundlaget for statsformens nødvendighed og tilsyneladende selvstændighed på den ene side og grundlæggende afhængighed af kapitalakkumulationen på den anden er et forsøg på at præcisere en klassisk problemstilling i den marxistiske diskussion, nemlig forholdet mellem politik og økonomi. Det arbejde, der først formulerede grundlaget for den rekonstruerede statsteori, Müller og Neusüss'

29. Marx, op.cit. s. 249.

30. Blanke, Jürgens og Kastendiek, op.cit.

diskussion af socialstaten og reformismen³¹ formulerer sammenhængen og gensidigheden mellem politik og økonomi som et krav om også at udarbejde en teori om arbejderklassens økonomiske kamp, fagforeningskampen.³² Müller/Neusüss' grundlæggende tese er, at reformismens udvikling til socialstatsillusion havde en materiel begrundelse i grænserne for fagforeningskampens muligheder for at sikre reproduktionen og en heraf følgende nødvendighed af en politisk kamp om statsindgreb til opretholdelse af arbejdskraftens reproduktion.³³

Men siden Müller/Neusüss' snart 10 år gamle artikel har der været utroligt få forsøg på, med et akkumulationsteoretisk grundlag, at videreudvikle den her rejste problemstilling om forholdet mellem politik og økonomi formuleret som spørgsmålet om forholdet mellem stat og fagbevægelse. Statsteorien og fagforeningsteorien har udviklet sig som selvstændige teoriområder.³⁴

Det eneste systematiske forsøg på at udvikle en fagforeningsteori på baggrund af akkumulationsteorien og som led i analysen af forholdet mellem politik og økonomi finder vi hos RKG, som søger at videreføre Müller/Neusüss' reformismekritik. Til trods for at disse arbejder tendentielt fastlåser fagforeningsdiskussionen i »abstrakt – almene bestemmelser« og ikke i forhold til den historiske akkumulationsudvikling og de heraf betingede ændringer i udbytningsforhol-

31. Müller og Neusüss, op.cit.

32. Op.cit. s. 53-54.

33. M/N fastholder i deres analyse af statsindgrebenes nødvendighed en begrundelse for en vækst i de socialpolitiske foranstaltninger ud fra udviklingen i udbygningen i merværdiproduktionen. Men overraskende nok, og nok på grund af en mangelfuld analytisk adskillelse mellem bestemmelsen af statens historiske oprindelse og statens form, formulerer de i det afsluttende kapitel V del 3 (s. 66-70) en tese om statens aftagende rolle i konflikten mellem arbejde og kapital, især m.h.t. sikring af arbejdskraftens reproduktion, dvs. socialpolitikken. Denne tese kunne godt fastholde nogle rigtige registreringer af den historiske udvikling, f.eks. omkring fagforeningskampens løsrivelse fra den statslige reformistiske politik, men M/N fremlægger ikke nogen særlig overbevisende begrundelse, hverken i form af en teoretisk argumentation eller af en historisk systematisk påvisning. Denne løst formulerede og forkert begrundede tese har desværre været det centrale kritikpunkt i det meste af den diskussion af statsbestemmelsen, som M/N's artikel har givet anledning til, med den uheldige konsekvens, at de mere centrale og velbegrundede dele af artiklen er gledet i baggrunden. Et aktuelt eksempel på en kritik, der går uden om M/N's egt. pointer er Antti Kasvios i artiklen Om den borgerlige statens »sociale uppgift«, Nordisk Forum 18, Roskilde 1978, især s. 54.

34. Oversigt over statsdiskussionen findes hos N. Kostede, Die neue Marxistische Diskussion über den bürgerlichen Staat i *Gesellschaft* 8/9, Frankfurt 1976, og Josef Esser, Einführung in die materialistische Staatsanalyse, Campus Verlag, Frankfurt 1975. Over fagforeningsteorien i Rainer, Zoll, Der Doppelcharakter der Gewerkschaften, Frankfurt 1976, samt en række artikler af Redaktionskollektiv Gewerkschaften i *Probleme des Klassenkampfes*.

dene, står disse forsøg på at udvikle en fagforenings-teori med udgangspunkt i akkumulationsteorien stadig alene.³⁵

Udgangspunktet for arbejdernes organisering i fagforeninger er det grundlæggende modsætningsforhold mellem lønarbejde og kapital, som det viser sig i cirkulationsprocessen omkring salget af varen arbejdskraft, det fundamentalt ulige klasseforhold, hvor kapitalen udgør en samfundsmæssig magt overfor de enkelte arbejdere, der står alene som sælgere af varen arbejdskraft. Kapitalen fremtvinger i sin akkumulationsbevægelse stadig forværrede konkurrencebetingelser for den enkelte arbejders salg af sin arbejdskraft – dels gennem produktionen af en industriel reservearmé, dvs. en deling af arbejderne i en beskæftiget og en ubeskæftiget del – dels gennem udvikling af arbejdsdelingen, som overflødiggør erhvervede kvalifikationer som salgsgrundlag.³⁶

Da salget af arbejdskraft er arbejderens eksistensgrundlag, fremmer disse iboende tendenser i kapitalens akkumulationsbevægelse en *forstærket konkurrence* mellem arbejderne indbyrdes, hvad der er til kapitalens fordel, idet denne konkurrence sænker prisen for varen arbejdskraft. Samtidig betyder denne konkurrence mellem arbejderne, at den fortsatte reproduktion af arbejdskraften umuliggøres, da prisen på arbejdskraft, dvs. arbejdslønnen ikke vil svinge omkring arbejdskraftens værdi, dens reproduktionsomkostninger.³⁷

Organiseringen i fagforeninger er arbejdernes forsøg på at begrænse den indbyrdes konkurrence ved salget af arbejdskraften for at sikre en tilstrækkelig løn og påtvinge kapitalen begrænsninger i forbruget af arbejdskraften.³⁸ Arbejdernes organisering i fagforeninger i forsøget på at ophæve den indbyrdes konkurrence sigter således først og fremmest mod at sikre arbejdslønnen som reproduktionsgrundlag, dvs. sikre at arbejderne kan reproducere sig som samfundsmæssige individer gennem salget af deres arbejdskraft. Ud fra arbejdernes organisering i fagforeninger i kampen mod kapitalen ligger imidlertid ikke forudsat, at arbejderne erkender de antagonistiske modsætninger mellem kapital og lønarbejde i den kapitalistiske produktionsmåde.

35. Den nævnte kritik, som i vores øje er korrekt, rejses af Kurt Aagaard og Susanne Possing i deres kritik op.cit., til den danske oversættelse af fagforeningsartiklen fra *Probleme des Klassenkampf*s nr. 13, Kurasje 11, s. 25-39 og Kurasje nr. 12. De øvrige artikler fra Redaktionskollektiv *Gewerkschaften* findes i *Probleme des Klassenkampf*s, nr. 2, 4/5, 8/9, 19/20/21. Udover ovennævnte danske oversættelser er artiklen fra 4/5 også oversat, Funke m.fl., *Lønformer og intensivering af arbejdet*, Århus 1974. Ligeledes findes oversat til dansk et notat af Ch. Neusüss, *Noter om løndifferentieringen* i Kurasje 13.

36. Jfr. Marx, *Das Kapital* Erster Band, MEW 23, kap. 23.

37. Jfr. Marx, *Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses*, s. 119-120 (da. udg. s. 169-170).

38. Her bygger vi på Redaktionskollektiv *Gewerkschaften*, *Betingelser for socialistisk fagforeningsarbejde* i Kurasje 11. Problemet er uddybet hos Ch. Neusüss, *Noter om løndifferentieringen* i Kurasje 13, 1976.

Arbejdslønnen fremtræder jo netop *ikke* som ækvivalent for den nødvendige arbejdstid, men som betaling/ækvivalent for det ydede arbejde. På det borgerlige samfunds overflade er arbejdsdagens deling i nødvendig og merarbejdstid udslettet i arbejdslønnens form: »alt arbejde fremtræder nu som betalt arbejde«, og fagforeningernes kamp for at sikre arbejdslønnen som reproduktionsgrundlag er således en forudsætning for, at skinnets af lighed mellem kapital og arbejde som produktionsfaktorer kan dannes på det borgerlige samfunds overflade.

Den fagforeningsmæssige kamp er – med sit udgangspunkt i sikring af arbejdslønnen som reproduktionsgrundlag – *strukturelt* forbundet med overfladens illusioner: en kamp om en retfærdig pris på arbejdet, en retfærdig løn, en ligestilling mellem arbejde og kapital som produktionsfaktorer, og dermed begrænset til en kamp om fordelingen af den producerede nyværdi. Fagforeningsreformismen er således en konsekvens af kampen for arbejdslønnen som reproduktionsgrundlag for arbejderklassen, og udspringer af det borgerlige samfunds strukturelle overfladeformer, de tvangsmæssige bevidsthedsformer, som regulerer forholdet mellem den kapitalistiske produktionsmådes agenter. Men hermed er også antydning, at modsigelserne i kapitalens akkumulationsbevægelse kan opløse denne tilsyneladende harmoni på overfladen, netop når værdibevægelsen sætter sig igennem som krise; hvor det materielle grundlag for den reformistiske bevidsthed – arbejdslønnen som reproduktionsgrundlag – ikke kan opretholdes for alle arbejdere. Fagforeningernes objektive funktion – regulering af salget af arbejdskraft – ophæves dog ikke hermed, men de fagforeningsmæssige organisationsformer får det vanskeligere med at indpasse og kontrollere arbejderens umiddelbare forsvarskampe. I kampen om arbejdslønnens størrelse står arbejderne organiseret i fagforeninger umiddelbart overfor kapitalen i kampen om størrelse af arbejdslønnen.

Hvorledes og i hvilket omfang kapitalen forbruger den købte arbejdskraft i produktionsprocessen falder imidlertid udenfor fastlæggelsen af arbejdslønnens størrelse og er overladt kapitalens suverænitæt som en konsekvens af de kapitalistiske ejendomslove. Arbejderen må dog forudsætte et rimeligt forbrug, rimeligt i den forstand, at forbruget af den købte arbejdskraft ikke udelukker fremtidig salg af arbejdskraften. Gennem fagforeningerne må arbejderklassen derfor forsøge at sikre denne interesse i vedligeholdelsen af varen arbejdskraft udover den reproduktion som arbejdslønnen sikrer.

Kampen om denne vedligeholdelse, dvs. kampen om fastlæggelsen af et normalt forbrug af den købte arbejdskraft i produktionsprocessen må, som en nødvendig konsekvens af de kapitalistiske ejendomsforhold, rette sig mod den borgerlige stat, som den instans, der håndhæver og garanterer privatejernes ejen-

domsret i det kapitalistiske samfund. Statslig regulering af visse mindstebetingelser for kapitalens udpresning af arbejdskraften i produktionsprocessen følger af, at det i den historiske udvikling ikke i længden har været muligt at fastholde denne regulering inden for fagforeningskampens rammer. Reguleringen er nødvendig for opretholdelsen af skinnet af ækvivalentbytte, hvor den ene vare, arbejdskraften, falder sammen med sin ejers person, men denne nødvendighed bliver dog først til virkelighed gennem arbejderklassens kamp (normalarbejdsdagen etc.), men er derefter en forudsætning for det fuldt udviklede kapitalforholds reproduktion, d.v.s. for reproduktionen af ækvivalentbyttets tilsløring af merarbejdets oprindelse.³⁹ Disse statslige indgreb gennem retsregulering til sikring af rammerne for arbejdskraftsforbruget kan naturligvis ikke antaste selve kapitalforholdet.

Fagforeningernes delvis historiske succes med gennemtvungelse af sådanne rammer for udbytningen såsom arbejderbeskyttelseslove, sociale sikringsforanstaltninger m.m. underbygger fagforeningsreformismen og især illusionerne om statens tilsyneladende neutralitet i forhold til de to klasser, lønarbejde og kapital. Denne inddragelse af den *borgerlige stat i fagforeningernes kamp* har også væsentlige historiske konsekvenser for fagforeningernes udvikling, idet kampen for statslig sikring af rammerne for forbruget af arbejdskraft gennem lovgivning, dels mindsker fagforeningernes modstandsevne mod statslige indgreb direkte i lønkampen, tvungen voldgift, antistrejkelove, og dels hvad der er nok så vigtigt, medfører at fagforeningerne selv søger at fremme en retsliggørelse af selve lønkampen i form af kollektive overenskomster og retsregler omkring kampformerne, hovedaftaler, regler for varsling af arbejdskampe m.m. Herigennem søger fagforeningerne at disciplinere mere spontane arbejdskampe for at styrke den centrale fagforeningskamp, for at begrænse konkurrencen arbejderne imellem.⁴⁰

De ovenfor anførte historiske eksempler på udviklingen i fagforeningskampen og i den statslige regulering ligger som mulighed i den almene bestemmelse af fagforeningernes nødvendighed, som vi har skitseret foran. Men det skal anføres, at de almene bestemmelser ikke i sig selv giver en tilstrækkelig forklaring på de historiske kampformers udvikling, på fagforeningernes organisatoriske opbygning og særlige relation til staten – det er alle problemstillinger som må tages op i den teoretiske analyse af kapitalismens historiske udvikling. Men bestemmelserne har en anden og mere fundamental betydning. Fagforeningsorganiseringens nødvendighed er begrundet i arbejdskraftens værdi, i det forhold, at sælgerne af varen arbejdskraft må søge at ophæve den indbyrdes konkurrence, for

39. Jfr. Müller/Neusüss, op.cit.

40. Op.cit.

at være i stand til at sælge arbejdskraften til en pris, arbejdslønnen, der svarer til arbejdskraftens gennemsnitlige reproduktionsomkostninger, d.v.s. arbejdskraftens værdi. Og hermed har vi baggrunden for den grundlæggende modsætning for denne reproduktionskamp, på den ene side dens binding til de kapitalistiske reproduktionsformer, og her ikke mindst arbejdskraftens reproduktionsform og arbejdslønnens form som tildækker den egentlige udbytning, og på den anden side fremkomsten af reproduktionsproblemer som ikke kan varetages inden for disse former.

c. Forholdet mellem stat og fagbevægelse

Indtil nu har vi i dette afsnit fremstillet hovedtrækkene af den rekonstruktionsbaserede marxistiske stats- og fagforeningsteori. Vi har ikke inddraget problemstillingerne fra 1. afsnit (de ændrede reproduktionsbetingelser for arbejdskraften) og indtil nu heller ikke berørt det forhold som disse problemstillinger peger på, nemlig bestemmelsen af forholdet mellem den statsligt og den fagforeningsmæssigt baserede sikring af arbejdskraftens reproduktion.

Hvis den historiske udvikling i arbejderklassens reproduktionskamp skal analyseres er det imidlertid uholdbart at forholdet mellem de to former som reproduktionen kan sikres igennem forbliver teoretisk ubestemt. Manglen på en teoretisk bestemmelse åbner op for umiddelbare historiske generaliseringer, som ikke formår at begribe de grundlæggende forandringer i relationen mellem stat og fagforeninger, de forandringer som er specifikke i den aktuelle akkumulationsudvikling. Det drejer sig om den omfattende udbredelse af lønarbejdet og den herpå baserede reproduktionsform og en tendentielt ensliggørelse af arbejdskraften, begge momenter som i forhold til reproduktionen af arbejdskraft ændrer dennes betingelser, hvilket giver sig til kende som en tiltagende samfundsmæssiggørelse af reproduktionen i form af en stigende statslig intervention, både overfor reproduktionens rammer og dens indhold (se i øvrigt analysen i 1. afsnit).

Men når reproduktionsbetingelserne ændres, ændres grundlaget for interesseformulering og -kamp og ligeledes for de organisatoriske former, som interessekampene historisk har udviklet. På denne måde bliver ovennævnte problem også centralt for en reformismekritik og diskussion, som må indarbejde disse problemer i forhold til den mere almene og grundlæggende bestemmelse af reformismen ud fra samfundets overfladeformer, hvis grundstruktur Marx har

redegjort for.⁴¹ Kravet om en teoretisk bestemmelse af forholdet mellem den statslige og den fagforeningsmæssige reproduktionssikring og -kamp skal sikre mod at de historiske analyser enten viderefører de historisk givne organisationsformer eller begrebsløst kun beskæftiger sig med de overfladiske forandringer. Men samtidig rejser dette krav spørgsmålet om bestemmelse af grundlaget for en sådan teoriudvikling. Dette vil vi forsøge at afklare ved en kritisk gennemgang af nogle af de sidste års mere betydningsfulde forsøg på historiske analyser af forholdet mellem stat og fagbevægelse.

I den marxistiske diskussion i Danmark i de sidste 10 år er spørgsmålet om analysen af forholdet mellem stats og fagbevægelse, herunder udviklingen af en teoretisk begribelse af fagbevægelsen som organisationsform for arbejderklassens reproduktionsinteresser, primært blevet rejst med hovedvægt på statsproblematikken. Hovedvægten i den teoretisk orienterede del af denne diskussion har ligget på analysen af de statslige politikker, disses begrundelsessammenhænge og effekter på arbejderklassen, hvor især den sidstnævnte problemstilling har været formuleret som spørgsmålet om årsagerne til reformismens udbredelse og dominans i arbejderklassen.

Fagbevægelsen har i disse sammenhænge været behandlet på en af følgende to måder:

enten har fagbevægelsen i den såkaldte kapitallogiske tradition været analyseret uhyre alment med udgangspunkt i de ansatser til en teoretisk bestemmelse af fagforeningerne, som man kan finde rundt om i Marx' arbejder. De mest omfattende arbejder i denne sammenhæng er de bestemmelsesforsøg, som den tyske gruppe RKG har fremlagt.⁴² Udover en ret alment formuleret kritik ved præsentationen af et af denne gruppes centrale arbejder på dansk⁴³ er det ejendommeligt at konstatere, at denne kritik ikke er blevet fulgt op, og at der ikke kan findes egentlige forsøg på at udvikle disse teoretiske ansatser til en fagforeningsteori i mere historisk retning.

eller også har fagforeningsdiskussionen været domineret af de politologiske og organisationssociologisk orienterede forsøg på at opstille en fagforeningsteo-

41. Se Das Kapital Dritter Band, MEW 25, kap. 48. En grundig gennemgang findes hos Bredsdorff, Brinch og Hansen, Arbejderklassen og kapitalismen i Kurasje 21, 1979. De reformismeteoritiske bestemmelser vil vi senere vende tilbage til.

42. Primært i tidsskriftet Probleme des Klassenkampfes, og fra den danske diskussion bør også nævnes Marquardt, Konjunkturførløb og klassebevidsthed, Århus 1974.

43. Her tænkes på kritikken fra Kurt Aagaard og Susanne Possing i Kurasje nr. 11, op.cit.

ri.⁴⁴ Disse tilgange kan godt nok opfange aktuelle ændringer i fagbevægelsens samfundsmæssige grundlag, men fraværet af forsøg på at begrunde fagbevægelsen alment i forhold til kapitalreproduktionen (hvad der er den bærende intention i den første type analyser) betyder, at det kun er punktuelt og i form af fremtrædelser, at denne opfangning af ændringer finder sted. Og disse analyser har således ikke formået at begrunde og historisk præcisere sammenhængen mellem fagforeningskampen, den politiske organisering i arbejderklassen (partiet) og disse eksistenskampformers samfundsmæssige betingelser under de aktuelle akkumulationsbetingelser for den samfundsmæssige total kapital.

1. den politologiske tilgang

I en artikel af Ibsen og Jørgensen⁴⁵ findes der en længere gennemgang af de forskellige forsøg på fagforeningsanalyser lavet i Danmark siden 1970. Artiklen giver en rimelig refererende fremstilling af de forskellige tilgange til fagforeningsanalysen (de organisationssociologiske, klasseforrædderiteserne og de makrosociologiske, for detaljer se artiklen). Hvad der i vores sammenhæng er vigtigt at fremhæve er det næsten påtrængende *fravær* af egentlige teoretiske refleksioner omkring fagforeningernes samfundsmæssige bestemmelse, på trods af lokaliseringen af modstridende og uforklarede forhold i de empiriske analyser. Og heller ikke forfatterens indledende overvejelser med baggrund i Michael Vesters begreb om »kollektive læreprocesser«⁴⁶ kan siges at bidrage til udviklingen af en teoretisk diskussion. Dette begreb står dels uforklaret i sin samfundsmæssige sammenhæng, dels og nok på grund heraf trækkes der ikke nogle strukturerende konsekvenser herfra med hensyn til kritikken af de forskellige tilgange, som artiklen behandler. Artiklens kritik bliver hermed refererende og abstrakt teorihistorisk fremfor at bidrage til at lokalisere centrale problemer for den videre nødvendige udvikling af fagforeningsanalyserne. På denne baggrund er det uheldigt, at artiklen helt går uden om en diskussion af det omfattende forsøg fra de senere år på en teoretisk rekonstruktion af den marxiske teori om fagforeninger, RKG's forskellige arbejder. Vi har tidligere mere udførligt redegjort for denne fagforeningsteori, men at den helt forbigås har som konsekvens,

44. Af mange kan nævnes Ilja Wechseltmann, *Klassekamp-kontrol*. Roskilde 1975. Helge Tetzschner, *Industrialisering – en organisationssociologisk skitse af fagforeningens strukturelle udvikling*, Sociologisk Institut 1976.

Lauritzen og Rasmussen, *Derfor svigter LO*, Kbh. 1970.

Due og Madsen, *Tillidsmanden i klassekampen*, Haderslev 1972.

45. Flemming Ibsen og Henning Jørgensen, *Temaer og problemer i nyere danske fagforeningsundersøgelser*, i *Årbog for arbejderbevægelsens Historie* 1978, Århus 1978.

46. Jfr. M. Vester, *Proletariatets opståen som læreproces*, GMT 1978.

at de indledende bemærkninger om læreprocesser forbliver helt løsrevet fra en materiel bestemmelse.

Forfatterne har dog andetsteds i et omfangsrigt arbejde om fagbevægelsen i Danmark⁴⁷ inddraget diskussionen af ovennævnte fagforeningsteori. Men problemet er også her, at denne diskussion, som især findes i kap. 2 og 12, er bygget op over en implicit forudsætning om en teoretisk komplementaritet, f.eks. som forfatterne formulerer det i en kritik af den forkætrede kapitallogiske fagforeningsdiskussion: »Problemet ... er nok, at man puster et aspekt af forholdet op til at være hele forklaringen« (s. 205). Dette er karakteristisk for hele denne omfangsrige analyse, hvor forskellige forsøg på at opstille teoretiske forklaringer på de centrale problemer (stat, reformisme, fagbevægelse) stilles op overfor hinanden, kritiseres og forsøges samlet i en eller anden form for syntese, der fremstår som forfatternes bud.

Allerede i indledningen fastslår forfatterne, »at kritikken af den politiske økonomi (derfor) har begrænset forklaringskraft i henseende til politikken og statens begrundelsessammenhæng, altså det politiske niveaus bestemmelser« (s. 7), og dette mener forfatterne at få bekræftet gennem påvisninger af mangler og begrænsninger i hidtidige forsøg på stats- og fagforeningsbestemmelser på basis af kritikken af den politiske økonomi. I denne programklæring foretager forfatterne et tilbagefald til et økonomibegreb, som det findes i den borgerlige økonomi, og som Marx kritiserer de såkaldte vulgærøkonomer for at indføre i forsøget på at retfærdiggøre det borgerlige samfund. I modsætning hertil er det autentiske økonomibegreb, som Marx udarbejder mest udførligt i *Kapitalen*, samfundsmæssigt eller socialt bestemt og skal ikke suppleres af et politisk niveau med »relativ autonomi«. De politiske former skal tværtimod bestemmes med udgangspunkt i de grundlæggende såkaldte økonomiske bestemmelser af den kapitalistiske reproduktion.

Konsekvenserne af indførelsen af dette misforståede økonomibegreb i analysen er mangfoldige,⁴⁸ men for vurderingen af projektet i forhold til den marxistiske fagforeningsdiskussion er det mest uheldige, at enhver systematisk inddragelse af analysen af kapitalakkumulationen i Danmark er udeladt. End ikke standardværker fra den borgerlige økonomihistoriske tradition for slet ikke at tale om de forskellige marxistiske akkumulationsanalyseforsøg, der foreligger på dansk inddrages. Og som en konsekvens af denne manglende akkumulationsanalyse forfalder der fagforeningsanalysen til at etablere

47. Ibsen og Jørgensen, *Fagbevægelsen og stat*, bd. 1 og 2, Ålborg 1978. Denne analyse er i revideret udgave udkommet på Gyldendal i 1979.

48. Jfr. Stig Günther Andersens anmeldelse af *Fagbevægelse og stat* i *Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie* nr. 12, 1979, s. 80-83.

en identitet mellom lønkamp og klassekamp, som i og med at den reale baggrund for lønkampen, nemlig reproduktionsproblemerne for de forskjellige arbejdergrupper under spesifikke akkumulationsbetingelser, helt er udeladt, kun kan forklares politisk. I denne politiske forklaringsmodel, hvor lønkamp sættes lig klassekamp, lader forfatterne den gennemsnitlige reallønsudvikling være indikator for fagforeningskampens resultater. Herved foretages der en sammenblanding af mange historiske spesifikke forholds indflydelse på lønkampen – en sammenblanding der er at sammenligne med den borgerlige statistiks indexberegninger! Det bliver på forhånd umuligt at lokalisere de mere strukturelle ændringer i betingelserne for fagforeningernes lønkamp overfor resultatet, lønudviklingen. Dels vil den helt traditionelle reformistiske produktivetsbaserede lønstigning, som især hører til under højkonjunkturen, være sammenblandet med resultatet af en generel lønpolitik på hovedoverenskomstplan, som f.eks. sigter mod en vis lønudligning og socialpolitisk kompensation, dels vil de decentrale lønkampes resultater ikke kunne udskilles, dels vil lighedstegnet mellem klassekamp og lønkamp på forhånd definatorisk udelukke hele det socialpolitiske statslige sikringssystem, som arbejderklassen har tilkæmpet sig i dette århundrede, fra analysen. For slet ikke at tale om at forfatterens forsøg på at bestemme faser i forholdet mellem stat og fagbevægelse med dette udgangspunkt på forhånd er dømt til at mislykkes. I forhold til dette økonomiske index på klassekampen, som forfatterne opstiller, virker deres anklager andetsteds (s. 173) mod de kapitallogiske statsteorier for økonomisk reduktionisme for absurde. Men bortskæringen af akkumulationsanalysen betyder også en bortskæring af muligheden for at foretage en materiel bestemmelse af modsætningerne i arbejderklassen; af udviklingen mod ensliggørelse af arbejdskraften og udviklingen mod differentieringer. Disse for en materialistisk analyse af fagforeninger uomgængelige spørgsmål kan *ikke* besvares inden for rammerne af den ellers meget omfangsrige analyse, ligesom tilsvarende vigtige spørgsmål om, hvilke reproduktionsformer som den på arbejdskraftens vareform baserede faglige organisering implicerer, og hvilken betydning den tiltagende statslige intervention i arbejdskraftens produktion har i denne sammenhæng, dvs. for fagforeningskampen i dennes hidtidige udformning.

At disse for fagforeningsanalysen helt centrale spørgsmål end ikke er for søgt rejst af forfatterne i en så omfattende analyse af fagforeningerne kan let friste os til at citere Jørgen Sandemoses kritik af de ny-ricardianske fagforeningsdiskussioner: »Nyricardianernes vekt på fagforeningerne som et passende sted for »arbejderkamper« har utifra dette sin bakgrund i minst to forhold. For det første skal manøvren tjene den radikaliserende statsintervensjonismen vi allerede har antydnet. For det andre er den anrettet for *ipso facto* å holde ar-

beidernes reaksjon mot denne utviklingen av kapitalismen innenfor et kontrollerbart apparat ... og den (kapitalen H/N) har all mulig interesse i å fabrikere venstritiske ideologer som kan overbevise arbeiderne om at deres korporative aktivitet faktisk vil føre til hevdelse av klasseinteressene«. ⁴⁹ Om end man kan anholde Sandemoses meget kategoriske afvisning af fagforeningsorganiserings nødvendige funktion for sikring af arbejdskraftens reproduktion (et moment som Müller/Neusüss har påpeget ligger tydeligt hos Marx – og hele dette problemområde vil blive taget op senere), så giver han en meget præcis karakteristik af den type fagforeningsanalyse, som Ibsen/Jørgensen foretager, og de erkendelsesinteresser der ligger bag. Dette bliver tydeligt, når man ser på konklusionerne af denne over 700 sider lange analyse, nemlig at der i den aktuelle udvikling af fagforeningskampen er tale om dels en institutionalisering og retsliggørelse af forholdet mellem kapital og arbejde, dels om inddragelse af tidligere ikke-statslige institutioner i den statslige økonomiske styringspolitik. ⁵⁰ Heroverfor er fagforeningernes problem dels legitimeringen af den faglige politik, dels politisering af fagforeningspolitikken. Ved at fastholde at forholdet mellem stat og fagbevægelse kan forklares politisk og hermed også, at forandringerne kan forklares ud fra statens politiske handlingsmuligheder overfor fagbevægelsen, ⁵¹ kan denne analyse ikke bidrage til at udvikle bestemmelserne af sammenhængen mellem den statslige og fagforeningsmæssige reproduktionssikring og reproduktionens samfundsmæssige betingelser. Enhver overvejelse omkring arbejdskraftens reproduktion og dens afhængighed af kapitalakkumulationen er konsekvent udeladt i analysen, hvilket bl.a. viser sig i, at arbejdslønnen udelukkende analyseres som indikator på arbejderklassens politiske styrke («klassekampen») – og ikke som grundlag for reproduktionen af arbejdskraft.

2. Den akkumulationsteoretiske tilgang

Kapitalakkumulationens udvikling står derimod i centrum i en analyse af forandringerne i forholdet mellem stat og fagbevægelse omkring indkomstpolitik-

49. Sandemose, Ricardo, Marx og Sraffa, Kbh. 1976, s. 321-322.

50. Disse konklusioner er meget på linie med og ikke mere præcise end en række teser om forholdet mellem stat og fagbevægelse, som en fremtrædende tysk socialdemokratisk fagforeningsteoretiker har fremlagt (på 5 sider), W. Müller-Jentsch, Zum Verhältnis von Staat und Gewerkschaften, i Altvater m.fl. Rahmenbedingungen und Schranken staatlichen Handelns, Zehn Thesen, Frankfurt, 1976.

51. Se f.eks. Ibsen/Jørgensen, op.cit., kap. 24, hvor der forsøges opstillet en periodisering.

diskussionen af Bredsdorff, Brinch og Hansen.⁵² Artiklen rejser nogle centrale problemer for analysen af forholdet stat – fagbevægelse, især med hensyn til betingelserne for og nødvendigheden af statslige indgreb i løndannelsen under forskellige historiske akkumulationsbetingelser. Artiklen søger at vise, at udviklingen i Danmark helt frem til 1974 har været karakteriseret ved fraværet af direkte statslige lønpolitiske foranstaltninger, men at det alligevel er rimeligt at tale om en form for lønstyring, formidlet af en omfattende statslig rammestyring af arbejdsmarkedet og en centraliseret fagbevægelse, der har forfulgt en samlet tilbageholdende lønpolitik, solidarisk lønpolitik.

Erling Havn⁵³ har i en kommentar rejst nogle væsentlige spørgsmål omkring berettigelsen af antagelsen af en central fagbevægelsesstyret lønpolitik – om mulighederne for at gennemføre en centraliseret styring af de forskellige fagforbunds lønpolitik under alle akkumulationsbetingelser. Men når sammenhængen mellem statslig rammestyring og en central lønpolitik fra fagbevægelsens side analyseres, er det ikke tilstrækkeligt at undersøge virkningen af den af kapitalakkumuleringen satte konkurrence mellem lønarbejderne på fagbevægelsens lønpolitik, altså for den solidariske lønpolitiks realisering som lønpolitik og dens baggrund, hvad Havn kritiserer Bredsdorff, Brinch og Hansen for at undlade. Denne kritik forekommer imidlertid at være utilstrækkelig, idet artiklen udelukker en analyse af den måde de statslige indgreb i arbejdskraftens reproduktion – et indgrebsområde, der netop er vokset voldsomt i den sidste højkonjunkturperiode – virker ind på differentieringerne i arbejderklassen, på reproduktionsproblemerne konkrete former og på forandringerne i reproduktionsstrukturen. Den måde, som disse statsindgreb påvirker konkurrencen i arbejderklassen på, kan lige så lidt som den af kapitalakkumuleringen umiddelbart satte konkurrence udelukkes fra en analyse af den statslige og fagforeningsmæssige lønpolitik. Analysen af relationen mellem stat og fagbevægelse om betingelserne for statslig lønpolitik kan således ikke begrænses til et spørgsmål om udviklingen i dette ene politikfelt.⁵⁴ Specielt har den danske udvikling omkring retsliggørelse af arbejdskampene og forsøgsvis central faglig lønpolitik som forudsætning haft udviklingen af en statslig socialpolitik, som gennem sin om- og fordeling af elendigheden har mindsket de umiddelbare akkumulationssatte konkurrencemodsætninger i arbejderklassen og påvirket reproduktionsbetingelserne og strukturen.

Artiklens væsentlige påpegning af en mere grundlæggende forandring i forholdet mellem stat og fagbevægelse, som tager udgangspunkt i en kritik af en

52. Indkomstpolitik og kapitalakkumulation i Danmark, Kurasje 17, 1978.

53. Fagbevægelsens lønpolitik, Kurasje 18, 1978.

54. Bredsdorff, Brinch og Hansen, op.cit. s. 6.

periodisering af Semmler og Hoffmann, er som nævnt ovenfor ikke gennemført på to punkter: dels omkring mulighederne for en central faglig lønpolitik, dvs. spørgsmålet om omfang og udvikling af den umiddelbart akkumulationssatte konkurrence i arbejderklassen,⁵⁵ dels omkring betydningen af de reproduktive statslige politikker (socialpolitikken), dvs. omkring den statslige formidlede påvirkning af konkurrenceformerne og omfanget i arbejderklassen. Disse reproduktive politikkers relation til lønkampen og især lønudviklingen er naturligvis ikke af samme direkte karakter som lønindgreb og rammestyring i retslig forstand – men ikke desto mindre bidrager de i høj grad til at opretholde betingelserne for den historisk etablerede relation mellem stat og fagbevægelse, den socialdemokratiske dominans.⁵⁶

Artiklens centrale problemstilling er at bidrage til en teoretisk videreudvikling af analysen af forholdet mellem fagforeninger og stat på baggrund af en af Semmler og Hoffmann foretaget generaliserende periodisering, som kritiseres. Overfor artiklens udgangspunkt i arbejdslønnen og lønpolitikens to former, statslig og faglig vil vi fremhæve den unødige begrænsning af diskussionen, som dette udgangspunkt medfører fremfor et udgangspunkt i et begreb om arbejdskraftens reproduktion! Arbejdslønnen er naturligvis det afgørende grundlag for reproduktionen, eller rettere for sikringen af rammerne for reproduktionen, men den samlede reproduktion og dermed lønarbejdernes reproduktionsinteresser er bestemt af den akkumulationsbestemte udvikling i dels arbejdskraftforbruget i produktionsprocessen,⁵⁷ dels i de samfundsmæssige betingelser for reproduktionen. Konjunkturelt såvel som transkonjunkturelt bestemmer kapitalakkumulatio- nen udviklingen i disse forhold omkring reproduktionen, en udvikling som igen på sin side betinger udviklingen i differentieringen i arbejderklassen og konkurren- cen. Arbejdslønnen er nok formidlingskategorien for reproduktionen, men dennes indhold og betingelser er i væsentligt omfang bestemt af ovenstående forhold, som på denne måde indgår som centrale forudsætninger for reprodukti- onskampen i fagforeningerne. Og på denne måde kommer dette også til at gælde statslige politikker, der berører reproduktionens gennemførelse. Hvorledes og hvorfor indgreb overfor arbejdskraftforbruget i produktionen (arbejderbeskyt- telse, normalarbejdsdag) og problemer i reproduktionen (socialpolitik) må gen-

55. Jfr. Havns kritik i Kurasje 18.

56. Jfr. Müller/Neusüss, op.cit.

57. Jfr. Böhle og Sauer, Arbejdsintensivering og statslig socialpolitik, i Socialpolitik og Kapitalis- me, Kurasje 1978.

nemføres af staten er påvist andetsteds⁵⁸ – det afgørende er i denne sammenhæng at fremhæve, at disse forhold (statslige indgreb) indgår centralt i den historiske udvikling af arbejdsklassens reproduktionskamp, dvs. primært i fagforeningskampens udvikling.

Konklusionerne på artiklens historiske analyse bliver således også mangelfulde med hensyn til ovenstående påpegning af de reproduktive statsindgrebs betydning for lønkampen. Når det i sammenfatningen hedder: »– at den kooperative fagforeningspolitik og den statslige rammestyring udvikler sig konjunkturfølgende, således at den først kan udfolde sig fuldt ud i et langvarigt opsving, men ødelægges i krisen«⁵⁹ – så mangler der en analyse af arbejdskraftforbruget og reproduktionen. Vi har foran argumenteret for, hvorledes de statslige arbejdskraftreproduktive politikker i en opgangskonjunktur vil fremme og understøtte de tendenser til ensliggørelse i arbejdskraftforbruget og reproduktionen som akkumulationen gennemfører. På denne måde kunne man kalde disse statslige politikker for et »smøremiddel« for en rammestyring af lønudviklingen, idet de muliggør lønbegrænsning (eller tilbageholdenhed) uden samtidig reproduktionsproblemer. Således fremmer disse statslige politikker en udvikling hen imod en tendentielt ensliggørelse af reproduktionen som formmæssigt formidles af arbejds lønnen, men som værende i modsætning til reproduktionens substans, forudsætter ensliggørelsen en »løsning« af de differentierede reproduktionselementer. Imidlertid er disse statslige politikker også (i hvert fald finansielt) akkumulationsafhængige (med mindre de privatiseres) og den samme krise, som aktualiserer de direkte statslige indgreb i lønkampen (dvs. ophæver rammestyringen), vil også på længere sigt umuliggøre den samlede funktion af disse statslige politikker. Ensliggørelsetendenserne vil i den statslige sammenhæng slå over i differentieringstendenser i arbejderklassens reproduktion.⁶⁰

3. den arbejdskraftreproduktive tilgang

Men forfatterne har på forhånd afskåret sig fra at analysere andre sider af forholdet mellem stat og fagbevægelse end de direkte lønpolitiske (indkomstpolitik).⁶¹ Og artiklen kan af denne grund ikke bidrage til at ud-

58. Jfr. Müller/Neustüss, op.cit., Peder Lærke Nielsen, Arbejdskraftens reproduktion og reproduktionsform, Sociologi nr. 1, Kbh. 1979 og Finn Hansson, Kapitalakkumulation, arbejderklasse og socialpolitik, Kurasje 1975.

59. Bredsdorff, Brinch og Hansen, op.cit. s. 49.

60. Nærmere behandling af dette problem hos Finn Hansson, Statsfunktioner og reproduktion af arbejdskraft, Kurasje 17, 1978. Bredsdorff, Brinch og Hansen, op.cit. s. 6.

61. Bredsdorff, Brinch og Hansen, op.cit. s. 6.

vikle bestemmelser af den indre sammenhæng mellem stat og fagbevægelse, som – det er vor tese etableres gennem udviklingen af den omfattende statslige intervention i arbejdskraftens reproduktion. Sidstnævnte problemstilling tages op af Torben Pilegård Jensen i en artikel i Nordisk Forum, der vil »bidrage til oparbejdelsen af en akkumulationsteoretisk fundering af reformismekritikken«. ⁶²

I denne artikel søger TPJ at vise de logisk-nødvendige forhold under kapitalismen, der betinger statsindgreb i reproduktionen af arbejdskraft og de former, som statsindgrebene tager, omfordeling, retslig regulering og egentlig statsliggørelse, og i denne forbindelse »afdække de samfundsmæssige rammebetingelser for den reformistiske politik.« ⁶³ Analysen kan således påvise den indre sammenhæng mellem stat og fagbevægelse, som er central for reformismeanalysen, således som TPJ selv formulerer det: »Mellem lønkampen og socialpolitikken eksisterer der derfor en indre sammenhæng, hvor socialpolitikken er resultat af kapitalens samfundsmæssiggørelsesform (markedet), men på den anden side virker tilbage herpå, ved at mindske den af nødvendige forskelle i de enkelte arbejdskrafters konsumtionsbetingelser satte konkurrence arbejderne imellem ... I denne dobbelte forstand kan socialpolitikken bestemmes som samfundsmæssiggørelsesform for arbejdskraftreproduktionen. Dels sikrer socialpolitikken arbejdskraftreproduktionen, når der sker afbræk i lønformsreproduktionen, dels virker den tilbage på lønformsreproduktionen ved at stille arbejdskraften på varemarkedet som uafhængig af dens individuelle konsumtionsbetingelser.« ⁶⁴ Denne sammenfatning af forholdet mellem lønkamp og socialpolitik, som bygger på en større analyse af kapitalismens gennemsættelse i Danmark omkring århundredeskiftet er i forhold til artiklen fra før af BBH et eksplicit forsøg på at udvikle sammenhængen mellem forbrug af arbejdskraft i produktionsprocessen, reproduktionsbetingelserne og de statslige reproduktionspolitikker under henholdsvis høj- og lavkonjunkturelle akkumulationsbetingelser.

Alligevel lykkes det *ikke* for TPJ at gennemføre analysen, da han undlader at rejse spørgsmålet om varighed og især effekt på reproduktionsbetingelserne af de ændringer, som sætter sig igennem via akkumulationsudviklingen og fremvæksten af de statslige reproduktionspolitikker. Eller man kunne i forhold til ovenstående citat spørge om betydningen af, at socialpolitikken virker tilbage på lønformsreproduktionen. Denne mangel er for os at se en konsekvens af, at artiklen primært beskæftiger sig med at bestemme de statslige

62. Torben Pilegård Jensen, Reformismekritik og arbejdskraftreproduktive politikker, i Nordisk Forum nr. 18, Roskilde 1978, s. 64.

63. Op. cit. s. 70.

64. Op.cit. s. 68.

reproduktionspolitikker og deres konjunkturafhængighed og ikke nærmere går ind på en diskussion af grundlaget for den faglige reproduktionskamp og især spørgsmålet om forandringer i dette grundlag og dermed om forandringer i betingelserne for den faglige reformisme.

Vi vil heroverfor fremhæve, at det først er gennem at undersøge grundlag og betingelser for fagforeningskampen, at det er muligt at medreflektere de ændrede reproduktionsbetingelser og deres betydning overfor de reformistiske reproduktionssikringsformer og herved bestemme de historiske grænser for givne reformistiske løsningsforsøg. Denne problemstilling vil vi mere omfattende fremstille senere.

Resultatet af denne gennemgang af 3 nyere forsøg på at analysere forholdet mellem stat og fagbevægelse bliver, at ingen af dem beskæftiger sig med at analysere de aktuelle betingelser for reproduktionen af arbejdskraft som udgangspunkt for analysen af arbejderklassens eksistenskamps former, dvs. reformismen. De to sidste artikler kan dog gennem deres akkumulationsteoretiske udgangspunkt bidrage til en begribelse af de aktuelle reproduktionsbetingelser og problemer i arbejderklassen og de mulige løsninger. BBH's artikel viser overbevisende nogle af de centrale modsætninger mellem socialdemokratiets statsraison og fagbevægelsens mere umiddelbare reproduktionssikringsinteresser. Heroverfor kan TPJ angive en kapitalistisk rationalitet i de statslige (af Socialdemokratiet gennemførte) socialpolitikker og især deres generelle udvikling under krisen, som viser sig som en differentieret forringelse af eksistensbetingelserne for arbejderklassen.

IV. Reformisme og reproduktion. Om grundlaget for en marxistisk reformismekritik

a. Indledning

I dette afsluttende afsnit vil vi prøve at diskutere nogle konsekvenser for reformismeanalysen og -kritikken, sådan som de må give sig på baggrund af den tidlige skitserede historiske ændring i lønarbejdernes reproduktionsstruktur.

Man kan med rette se denne skitse som en objektivistisk fremstilling af den historiske udvikling på området, for så vidt som spørgsmålet om udviklingens *gennemsættelse* i sin overfladeformidling ikke er inddraget. Der er alene påpeget en 'indre logik' i forholdet mellem kapitalakkumulation og statsliggørelse.

Nu er det jo på den anden side klart, at den reformistiske arbejderbevægelse har spillet en central rolle i denne udvikling, ligesom den med krisen aktualiserede modsætning mellem statsliggørelsens finansieringsgrundlag i merværdien og den fortsatte nødvendige intervention i reproduktionen fremstiller sig som et afgørende problem for samme arbejderbevægelse.

Ikke alene en statslig formidlet, men en socialdemokratisk formidlet eksistensforringelse hører således til det iøjnefaldende nye ved den aktuelle krise.

Man kan ganske vist hævde, at det kun er stigningstakten i de statslige ydelser på de arbejdskraft- og arbejderklassereproduktive felter, der er aftaget, men konfronteret med de ændrede og forøgede reproduktions- og eksistensproblemer, som krisen frembringer for lønarbejderne markerer klart 'velfærdsstatens grænse'.⁶⁵ Hvortil kommer, at krisen langt fra er afsluttet og denne modsætning derfor næppe endnu har nået sit højdepunkt.

Hvad der igennem højkonjunkturen kunne fremstå som en fremadskridende udbygning af de velfærdsstatslige idealer vendes nu til en langsom nedbrydning af den statslige eksistenssikring. Men samtidig konfronteres denne nedbrydning af eksistenssikringen med nye typer reproduktionskampe og overhovedet interesseartikuleringer, der ikke umiddelbart har kunnet finde udtryk i den etablerede reformistiske dobbeltorganisering i fagbevægelse og parti(-er). Også inden for disse rammer sker der forandringer, som forsøgsvis imødekommer eller afspejler de ændrede betingelser.

Den historiske og historisk irreversible ændring af reproduktionsstrukturen er altså på den ene side formidlet gennemsat af den reformistiske arbejderbevægelse og er på den anden side i sit resultat bestemmende for de særlige måder, som reformismens problemer fremtræder på i den nuværende krise.

Herfra kan man dog ikke slutte, at reformismen som lønarbejdernes dominerende praxisform er under sammenbrud. Glansen er godt nok gået af velfærdsstaten, men det betyder ikke nødvendigvis, at statsillusionen bryder sammen. Netop den umiddelbare afhængighed af en fortsat statslig intervention betyder tværtimod, at vigtige elementer i næsten alle bevægelser og måske særligt de reproduktionsnære (kvindebevægelse, boligbevægelse etc.) formulerer krav om opretholdelse og fortsat udbygning af den statslige

65. Dette er også erkendt af mere tænksomme socialdemokrater: »Det er ... helt klart, at velfærdsstatens mange og i deres omfang imponerende ydelser ikke afgørende har kunnet reducere den sociale elendighed og forfordeling ... Stadig tydeligere tvinges vi til at indse, at vort samfunds destruktive dynamik frembringer stadig flere sociale tilfælde og at den hidtidige socialpolitik halter bagefter trods omfattende og fortsat stigende udgifter.« B. Strasser 'Grenzen des Sozialstaats?', Frankfurt 1979, s. 79f.

reproduktionspolitik (institutioner, subsidiering o.s.v.) og således forbliver bundet til statslige løsninger. Det er ikke nogen enkelt sag at vurdere reformismens fortsatte betingelser, så meget desto mere som en egentlig reformismebestemmelse næppe kan siges at være udviklet. Vi vil her prøve at gribe fat i nogle områder i den hidtidige politøkonomisk funderede reformismediskussion, som vi på baggrund af den historiske irreversibilitet i statsinterventionen mener at kunne begrunde nødvendigheden af, for at komme en mere historisk konkret reformismeanalyse og kritik et stykke nærmere.

I centrum for disse overvejelser og som metodisk refleksionspunkt står begrebet om arbejdskraftens vareform. Implikationerne af dette udgangspunkt må udfoldes i forhold til lønarbejder-eksistensens historiske betingelser som disse formidles over kapitalforholdets fordrejede sammenhænge mellem konkurrencen, fagforeningerne, reproduktionen og staten og den begrebslige sammenfatning heraf i revenukildebegrebet.

I første omgang vil vi se nærmere på de aspekter af arbejdskraftens vareform som er baggrund for konkurrencen mellem lønarbejdere og dermed for fagforeningsdannelsen. Dernæst vil vi diskutere modsætningen mellem lønarbejdernes totale og sammenhængende livssituation og arbejdskraftens varform og i forlængelse heraf forsøge en foreløbig sammenfatning af disse problemer i sammenhæng med overflade- og revenukildebestemmelserne.

I den sidste del af dette afsnit vil vi forsøge at foretage en kritisk vurdering af forskellige forsøg på at reflektere de her lokaliserede problemer omkring reformismens ændrede samfundsmæssige eksistensbetingelser og antyde hvorledes disse problemfelter må reflekteres værditeoretisk.

b. Arbejdskraftens vareform, den faglige kamp og reproduktionen

»I arbejderbevægelsens teoriudvikling er det et væsentligt problem, at de eftermarx'ske teoretikere primært har taget udgangspunkt i arbejderne som allerede eksisterende klasse, så forskellen mellem 'Klasse an sich' og 'Klasse für sich' alene blev et spørgsmål om klassebevidsthed. Man har kun i ringe omfang udviklet de systematiske virkninger af arbejderne virkelige eksistens som konkurrerende varesælgere med henblik på klassebevidsthed og betingelserne for dennes udvikling.«⁶⁶

66. Ch. Neusüss, *Noter om løndifferentiering i Kurasje nr. 13, 1976, s. 100.* Samme kritik fremføres også i artiklen *Betingelser for socialistisk fagforeningsarbejde* af Redaktionskollektiv Gewerkschaften, hvor Ch. Neusüss er medlem, se *Kurasje nr. 11, s. 25-39, 1975.*

Neusüss står her på det grundlæggende standpunkt, at spørgsmålet om *arbejderklassen som sig konstituerende subjekt*, d.v.s. som klasse, der handler mod kapitalismen, er et spørgsmål om udviklingen i arbejderens *reale* situation. Denne opfattelse deler vi med hende og med flere af de forfattere, som skal inddrages i det følgende.

En sådan opfattelse betyder naturligvis at det teoretiske arbejde må søge at fastholde de reale processer, hvorigennem arbejderklassen forvandles og udvikles under kapitalismen. *Reformismekritikken bliver primært en kritik af den praksis, hvorigennem samme arbejderklasse aktivt medvirker til denne forvandling og udvikling.* Kritikken må herved principielt fastholdes i *følgende dimensioner*: Den må søge at begribe den samfundsmæssige, materielle *begrundelse* for en reformistisk praksis, hvad der samtidig er kritikken af denne *praksis*, og den må forsøge at pejle sig ind på de *overskridende muligheder*, der frembringes i nævnte forvandling og udvikling.

Som forudsætning for en videre diskussion af reformismens samfundsmæssige grundlag og dermed reformismekritikkens udgangspunkt, vil vi her forsøge at foretage en nærmere bestemmelse af reformismen som klassebevidsthed for sælgerne af varen arbejdskraft.

Udgangspunktet for denne diskussion er det grundlæggende forhold i det kapitalistiske samfund, at arbejdskraften antager vareform og at denne vareform på en afgørende og specifik måde præger reproduktionen og reproduktionskampen. Det er hensigten i det følgende at se nærmere på to vigtige konsekvenser af arbejdskraftens vareform for lønarbejdereksistensen, nemlig konkurrencen mellem arbejderne og totaliteten eller afhængigheden mellem forbruget af arbejdskraft i produktionen og reproduktionen.

I Neusüss' artikel er som det fremgår af citatet foran den centrale problemstilling modsætningen mellem bestemmelsen af arbejderne som enkeltstående og indbyrdes konkurrerende varesælgere og nødvendigheden af en modificering/ophævelse af denne indbyrdes konkurrence som forudsætning for at lønarbejderen skulle kunne sikre sin eksistens, dvs. værdimæssige reproduktion, gennem salget af sin arbejdskraft – det givne underlæggelsesforhold til kapitalen in mente.

Hos Neusüss har arbejderens »eksistens som konkurrerende varesælgere« således en central placering for analysen af klassebevidstheden og er udgangspunkt for bestemmelsen af fagforeningskampen som nødvendig modificering af denne konkurrence. Dette udgangspunkt for en kritisk teori om klassebevidsthed og dermed reformisme er tidligere udviklet hos Redaktionskollektiv Gewerkschaften⁶⁷, som også er baggrund for den fagforeningsteori, vi tidligere har gennemgået.

67. Se note 35.

I denne teori er fagforeningerne bestemt som en forudsætning for, at lønformen kan formidle salget af arbejdskraft på en sådan måde at arbejdskraften reproduceres til sin værdi – og dermed materielt fastholde de fordrejelser der er forbundet med lønformen.⁶⁸ Gennem fagforeningsdannelsen kan lønformen formidle reproduktion af arbejdskraft inden for det borgerlige samfunds fordelingsrelationer og -former, nemlig hvor arbejdslønnen fremtræder som retfærdig pris på det ydede arbejde. At lønformen således strukturelt fastholder en fordrejet bevidsthed, reformismen, i arbejderklassen som konsekvens af fagforeningskampens nødvendighed, begrundes hos Neusüss ud fra *konkurrencen* mellem sælgerne af arbejdskraft. Neusüss fastholder her lønarbejderne som *cirkulationsagenter* (sælgere på arbejdsmarkedet) som det centrale udgangspunkt for sin reformismebestemmelse. Dette efterlader *to* problemer, som vi vil forsøge at udvikle i det følgende med det yderligere sigte at udvikle en mere total reformismeteori. Ved at fastholde arbejdskraftsalget som centralt fremstår reproduktionen af arbejdskraften som udelukkende kvantitativ, som et spørgsmål om lønstørrelse. Betydningen af arbejdskraftsreproduktionens specifikke samfundsmæssige form inddrages ikke i bestemmelsen. Herved har Neusüss imidlertid på forhånd begrænset sine muligheder for at kunne reflektere modsigelser i arbejdskraftens forhold til kapitalen i produktionsprocessen i det omfang disse modsigelser *ikke* formidles over lønformen. Modsætningen mellem udviklingen i kapitalens produktive konsum af arbejdskraft *og* de former, hvorunder selvsamme arbejdskraft skal reproducere sig, den private reproduktions kapitalistiske form, kan ikke tematiseres med den fastholdelse af udgangspunktet for reformisme- og klassebevidsthedsanalysen i »... de systematiske virkninger af arbejderens virkelige eksistens som *konkurrerende* varesælgere ...«⁶⁹ som er centralt hos Neusüss.

Dette udgangspunkt i den immanente konkurrence mellem arbejdskraftsælgerne er på den *ene* side af afgørende vigtighed for opgøret med allehånde forestillinger om den oprindeligt revolutionære arbejderklasse eller den via partiet tilskrevne klassebevidsthed. Dette opgør sker gennem fastholdelse af det materielle grundlag for arbejderklassens eksistens- og reproduktionskamp og de former, denne kamp antager. Lønformen formidler i den historiske kapitalismes udvikling *kun* reproduktionen af arbejdskraft som en samtidig men tilsløret fastholdelse i og reproduktion af kapitalforholdet *under* forudsætning af begrænsninger i arbejdskraftvaresælgernes indbyrdes konkurrence.

68. Se her f.eks. Finn Hansson, *Kapitalakkumulation, arbejderklasse og socialpolitik*, København 1975, s. 64-72.

69. Neusüss, *op.cit.*, s. 100.

På den *anden* side tenderer samme udgangspunkt til at fremme en adskillelse og manglende indsigt i den *indre* sammenhæng mellem arbejdskraftens salg, forbrug og reproduktion ved analysen af reformisme og klassebevidsthed.

Vi kan i første omgang formulere problemer som spørgsmålet om betydningen af totaliteten i lønarbejderens situation: i produktionen, cirkulationen og reproduktionen – eller som det formuleres hos Finn Dam Rasmussen:

»Arbejderens situation er en *klassesituation*. Men klasseforholdene er mystificerede. Endvidere opløses på samfundets overflade i den daglige rutine denne klassesituation i en lang række 'roller'. Arbejderen er ikke blot arbejder, men også 'forbruger', han har et 'privatliv', han er borger i staten o.s.v. Kapitalistklassen træder i det daglige arbejde ikke over for arbejderen som en enhed, men som en række uafhængige personer: som arbejdsgiver, som boligudlejer, som sælger af livsmidler, o.s.v. Klassesituationens realitet udtrykker sig således ikke entydigt.«⁷⁰

Denne pointering af totaliteten i lønarbejdernes eksistens i produktion, cirkulation og reproduktion angiver klare begrænsninger hos Neusüss og Redaktionskollektiv Gewerkschaften i deres fagforeningsbestemmelse og tilsvarende reformismebestemmelse. Hos Finn Dam Rasmussen sker denne pointering imidlertid på bekostning af den konkurrencebestemmelse og analyse af de indre modsætninger i arbejderklassen som indtager en central plads hos Neusüss. Og påpegnings af totaliteten i arbejderens situation kan Finn Dam Rasmussen kun fastholde abstrakt overfor Neusüss' fagforeningsbestemmelse og analyse af modsætninger og brudflader i fagforeningskampen.

Vi mener, at en videreudvikling af bestemmelserne af reformismens almene samfundsmæssige grundlag må gå over en refleksion af indholdet i udsagnet: lønformen formidler reproduktionen af arbejdskraft under forudsætning af en begrænsning i arbejdernes indbyrdes konkurrence og en sammenhæng mellem produktion og reproduktion.

70. Finn Dam Rasmussen, *Arbejderens situation, de sociale problemer og revolutionen*, København 1978, s. 12.

Vi deler yderligere den principielle opfattelse, som Finn Dam Rasmussen formulerer, at: »... teorien om arbejderens situation har et *dobbelt* perspektiv. *Dels* undersøges arbejderens reproduktionsbetingelser og udviklingen af disse under kapitalistiske forhold og herigen-nem reflekteres betingelserne for bestemte statslige politikker, *dels* undersøges de forhold i selve denne reproduktionsproces, der er af betydning for arbejderklassens mulighed for at gennemføre en revolutionær ændring af samfundsformen. Udviklingen af det kapitalistiske samfund opfattes altså her modsætningsfyldt, som udviklingen af en samfundsform, der producerer betingelser for social emancipation, men gør det i former, der implicerer arbejderklassens udbytning og undertrykkelse«, op.cit., s. 13.

På den ene side formidler lønformen en række fordrejelser af udbytningssammenhænge i konkrete organisatoriske former (fagforeninger) hvad Neusüss påviser, og på den anden side er reproduktionen ikke blot en uløselig del af lønarbejderens eksistens, hvad Finn Dam Rasmussen påviser, men også samfundsmæssig *formbestemt*. Og det er i forhold til denne form at man kan tale om, at der historisk udvikles reproduktionsproblemer, som truer reproduktionsformen (og som i første omgang initierer en statslig indgriben).

Forholdet mellem den form hvorigennem udbytningen af det levende arbejde formidles samfundsmæssigt og den tilsvarende form som reproduktionen af arbejdskraften og personen er underlagt, kan præciseres nærmere. Gennem denne præcisering kan det grundlæggende forhold mellem de to organisationer i arbejderklassen, den økonomiske og den politiske, som Finn Dam Rasmussen *udifferentieret* sammenfatter i 'den kapitalistiske arbejderbevægelse'⁷¹ og som Neusüss ikke bestemmer, nærmere angives.

Arbejdernes eksistens i det kapitalistiske samfund som individuel sælger af varen arbejdskraft kan ikke sikres medmindre cirkulationsakten modificeres gennem dannelsen af fagforeninger⁷² – organisationsformer der fastholder den kollektivitet, som kapitalen fremtvinger mellem arbejderne i produktionsprocessen.

Begrundelsen for denne overskridelse af lønarbejderens individualitet i cirkulationsakten ligger i de modsætninger for lønarbejdereksistensen som klasseforholdet, merværdiproduktionens tvang sætter. Den samtidige og dobbelte eksistens som person og ejer/bærer af en specifik arbejdskraft/evne nødvendiggør en fortløbende reproduktion formidlet over det salg af arbejdskraft, som den kapitalistiske akkumulations krisefyldte udvikling på ingen måde kan sikre, hvilket historien er fuld af eksempler på.

For så vidt den konkurrencebegrænsende organisering gennemføres hvorved lønformen kan formidle en værdimæssig reproduktion af arbejdskraften og dermed personen, er grundlaget lagt for udviklingen af *fagforeningerne som konkrete materielle eksistensformer for den reformisme*, der ligger immanent i lønformens fordrejelser af de samfundsmæssige relationer.⁷³

En forudsætning for at fagforeningskampen kan føres succesfyldt igennem og sikre en reproduktion af arbejdskraften til dens værdi er imidlertid, at

71. Op.cit., s. 137.

72. Hvad allerede Marx fremhæver i Resultate des unmittelbaren Produktionsproceses, Frankfurt 1970, s. 119, da.udgave, Århus 1974, s. 169.

73. Advarsler mod at fagforeningskampen udelukkende begrænses til lønkamp fremsatte Marx allerede i 1867 i Instruktionen für die Delegierten des Provisorischen Zentralrats zu einzelnen Fragen MEW 16, s. 197, Berlin 1973.

selv samme fagforeningskamp tager udgangspunkt i de fælles interesser, som udspringer af arbejdskraftens salgsforhold til kapitalen. Dvs. at der i fagforeningskampen er forudsat en *abstraktion* fra alle andre forskelligheder og differentieringer end de, der direkte har at gøre med kapitalens efterspørgsel efter specifikke typer arbejdskraft. Variationer i behov og interesser som knytter sig til personen kan dermed *ikke* sikres igennem den fagforeningsbaserede reproduktionskamp.

Dette centrale forhold ved fagforeningskampen, at den forudsætter en *abstraktion* fra forskellighederne og afvigelserne fra det gennemsnitlige hos de personer, som indgår som sælgere af deres arbejdskraft og organiseres i fagforeningen, er begrundet i modsætningen mellem på den ene side den nødvendige begrænsning af konkurrencen, som er en forudsætning for dannelsen af fagforeninger og dermed muligheden for at tilkæmpe sig en værdimæssig reproduktion af arbejdskraften og på den anden side totaliteten og den principielle ubegrænsethed og variation i selv samme reproduktion.

I det følgende skal dette undersøges nærmere, især det forhold, som ikke tidligere har været inddraget i den marxistiske fagforeningsteoridiskussion, at fagforeningskampen ikke blot er begrundet i arbejdskraften som vare, men også i denne vares specifikke samfundsmæssige reproduktionsform.

Lønformen og arbejdsmarkedet (cirkulationssfæren) er formidlingen mellem kapitalreproduktionen (akkumulationen) og arbejdskraftens reproduktion. Men heri er også indeholdt en systematisk formidling af *arbejdskraftreproduktionens specifikke samfundsmæssige formbestemthed*⁷⁴.

I forlængelse af de almene bestemmelser af lønarbejderen som udelukkende ejer af den særlige vare arbejdskraft, er det også givet at denne må produceres af lønarbejderen, dvs. ikke af kapitalen, ikke værdiformformidlet.

Reproduktionssfærens umiddelbare brugsværdiproduktion og forbrug med sigte på reproduktion af arbejdskraften er imidlertid *også* og samtidig det grundlag hvorpå personen⁷⁵ eksisterer og som individ kan udfolde sig i tilsyneladende uafhængighed af kapitalforholdets undertrykkelse. Men kun tilsyneladende, da både reproduktionens omfang, niveau og form er bestemt samfundsmæssigt, dvs. af kapitalforholdet. Det vigtigste i denne sammen-

74. Ch. Neusüss, op.cit. Redaktionskollektiv Gewerkschaften op.cit., Rainer Zoll, Der Doppelt charakter der Gewerkschaften, Frankfurt 1976 fastholder alle nok arbejdskraftens værdi som »rationale« for fagforeningskampen, men reflekterer ikke arbejdskraftreproduktionens vareform. Ingen af disse forfattere kan derfor begrunde de særlige forhold omkring fagforeningskampens konstituering og reformismen, som vi her prøver at udvikle.

75. eller personerne, for så vidt der er tale om lønarbejderfamilien, se Peder Lærke Nielsen, op.cit. og Peter Bundesen, Finn Dam Rasmussen, Sociale problemer: Socialpolitikens objekt, i Socialpolitik og kapitalisme – en antologi, København 1978.

hæng er dog *formen*, dvs. de samfundsmæssige strukturer der fastholder personen og dennes behov og interesser indenfor kapitalforholdets reproduktionslogik.

Som samfundsmæssig formning af lønarbejderens eksistens indeholder arbejdskraftens vareform en immanent tvang til *standardisering* af reproduktionen, til en udjævning af forskelligheder og differentieringer mellem de forskellige eksistenssituationer. Disse forskelligheder og differentieringer, som både er variationer i den enkelte persons livsforløb, i konkrete eksistensbetingelser (eks. bolig), i behov osv., findes mellem samme såvel som mellem forskellige typer arbejdskraft. Mellem forskellige typer arbejdskraft er der dog tale om at kapitalakkumulationens sekulære udvikling gennemsætter en tendentielt ensliggørelse af de samfundsmæssige eksistensbetingelser, udformet gennem kapitalens stadige forsøg på at underlægge sig og frigøre sig fra det levende arbejde.

Udover denne proces gennemsættes ensliggørelsestendensen overfor *samme type arbejdskraft* igennem reproduktionens form, som en tendens til standardisering og udelukkelse/udgrænsning af variationer udenfor den standard eller det gennemsnit, som arbejdskraftens værdibestemmelse sætter som norm for reproduktionen. Og netop dette forhold, at den værdimæssig bestemte reproduktion danner grundlaget for den fagforeningsmæssige reproduktionskamp betyder, at denne kamp må udgrænse eller udelukke de typer af reproduktionsinteresser, der har baggrund i forskellighederne og differentieringerne i de enkelte arbejdskræfters reproduktion.

Når fagforeningskampen primært og i sit udgangspunkt er en kamp om at sikre en værdimæssig reproduktion af arbejdskraft, indbærer dette at denne kamps succesfyldte gennemførelse kræver en abstraktion fra de over/undergennemsnitlige forskelligheder mellem arbejdskræfterne, da disse forskelligheder ikke kan forenes med den nødvendige begrænsning af konkurrencen mellem arbejderne. Fagforeningskampen kommer samfundsmæssig set til at fastholde og forstærke de tendenser til standardisering, som ligger i den vareformede reproduktion af arbejdskraft.

Som en nødvendig konsekvens af at kampen for eksistensen som arbejdskraft sker igennem den fagligt organiseret lønkamp, må lønformens formidling og herunder denne forms sammenhæng med reproduktionen blive fastholdt og udviklet. Dette skal ikke forstås som en moralsk kritik af fagforeningskampen, men som en konstatering af det givne eksistensgrundlag for den i dobbelt forstand »frie« lønarbejder er salg af sin arbejdskraft. Hvad vi her mener at have lokaliseret, er den ud fra det kapitalistiske samfunds reproduktionsstruktur givne nødvendige sammenhæng mellem fagforeningskamp og arbejds-

kraftreproduktionens form. Den faglige organisering af reproduktionskampen sikrer – over lønformen – en reproduktion af lønarbejderen som arbejdskraft, som sælger af sin vare arbejdskraft, som en nødvendig men ikke tilstrækkelig betingelse for at reproduktionen også kan omfatte førnævnte personbundne differentieringer i reproduktionen. Lønformen fastholder netop sammenhængen mellem kapitalakkumulationens specifikke arbejdskraftbehov og denne arbejdskrafts reproduktion, hvor det er forudsat, at individuelle personbundne behov og interesser ikke indgår – ikke *kan* indgå. Det er merværdiproduktionens og ikke personens krav til reproduktionen der formidles gennem lønformen.

Vi har i diskussionen af reformismen med udgangspunkt i arbejdskraftens vareform indtil nu først og fremmest fastholdt to centrale aspekter: konkurrencen mellem arbejderne omkring salget af arbejdskraft og arbejdskraftsælgernes totale og sammenhængende situation som personer med varierende behov og interesser. Ved at undersøge forholdet mellem disse to aspekter af arbejdskraftens vareform har det vist sig, at nødvendigheden af en faglig organisering for at sikre eksistensen på baggrund af salg af arbejdskraft indebar en lige så nødvendig begrænsning af konkurrencen mellem arbejderne med den konsekvente udelukkelse af alle ikke-gennemsnitlige reproduktionsbehov og -interesser fra den eksistens, som den faglige kamp kunne sikre.

Sammenhængen mellem lønformen, fagforeningskampen, arbejdskraftens vareform og reproduktionen har vi påvist som et grundlæggende – omend måske lidt overset – træk ved det kapitalistiske samfunds reproduktionsstruktur. Og netop da det er en grundlæggende sammenhæng i dette samfund udgør den også udgangspunktet for reformismen forstået som de kampformer, som arbejderklassen udvikler i sin praktiske eksistenskamp indenfor dette selvsamme samfunds rammer.

Vi har her vist at de borgerlige samfunds adskillelse mellem økonomi og politik for arbejderklassens organisering og dermed reformismen må søge sin begrundelse i selve arbejdskraftreproduktionens form. Inden vi går over til at undersøge hvordan de reproduktionsområder og -problemer i den individuelle reproduktion som strukturelt udelukkes fra fagforeningskampens område udvikler løsningsformer der retter sig mod staten, er det nødvendigt at undersøge de fordrejede former som den faglige reproduktionssikring fremtræder i, lønformens mystifikationer. Vi har allerede antydnet, at reformismen må forstås som eksisterende i og bundet til den organisationsform, som arbejdskraftsælgerne udvikler, fagforeningerne, og det skal nærmere udbygges i det følgende.

c. Reformismebestemmelsen og overfladeformerne

Et af de nyeste teoretiske bidrag til diskussionen af reformisme og klassebevidsthed er artiklen »Arbejderklassen og kapitalismen« af Bredsdorff, Brinch og Hansen.⁷⁶ Her fastslås det at »det grundlæggende udgangspunkt således (må) tages i kritikken af den politiske økonomis bestemmelser af kapitalismens almene sammenhænge, og for reformismen specifikt i sammenhængen mellem de samfundsmæssige relationers reproduktion og deres sociale og politiske formidling på det borgerlige samfunds overflade« (s. 24) og at »... udgangspunktet må tages i den marxiske teoris bestemmelse af den såkaldte fordrejningstese.« (s. 26).

Forfatterne karakteriserer den almene bestemmelse af det borgerlige samfunds overfladeformer, der af Marx er fremstillet i »deres ideale gennemsnit« som en »strukturerende organisering af den sociale orientingsveje« (s. 33).

Forholdet mellem produktionsagenterne er her bestemt ud fra deres respektive reventformer, dvs. relationsformerne i fordelings- eller cirkulations sfæren, hvor netop væsensrelationerne i merværdiproduktionen er udslettet. Og pointen om at fordrejningerne på samfundets overflade sammenfatter samtlige kapitalforholdets mystifikationer er for os at se også den korrekte grundbestemmelse af karaktermaskebegrebet og 'fordrejningstesen'.

I den videre indkredsning af reformismen er det dog spørgsmålet om forfatterne ikke kommer til at forkorte problemstillingen, når de formulerer problemet som et spørgsmål om at bestemme «hvordan de subjektive interesser artikuleres og varetages ...» (s. 39) Denne formulering leder over til et forsøg på at udvikle et alment begreb om »den udviklede overflades politikforståelse« som mere er et alment begreb om det borgerlige samfunds politiske former omkring organiseringen af interessekampen, og hvor grundformerne er rets- og pengeformen!

Hvad der imidlertid ikke udvikles i artiklen er det forhold, at reformismen forstået som begrebet om en specifik tankeform, der er knyttet til reventkilden arbejde, må udvikles i sine indre modsætninger og bestemmes som andet og mere end en almen tanke- og bevidsthedsform. En materiel bestemmelse af reformismen må omfatte mere end en bevidsthedsteoretisk afgrænsning, idet reformismen forstået som en specifik samfundsmæssig formning af eksistens- og reproduktionskampen også må reflektere de organisatoriske former, disse kampe udvikles i.

Bredsdorff, Brinch og Hansen kommer indirekte ind på dette, når de siger, at »kampen for sikringen af reproduktionen er en simpel nødvendighed og

76. Kurasje 21, 1979.

kampens former er tvangsmæssigt bestemt af reproduktionens samfundsmæssige former.« (s. 43).

Forfatterne fører dog ikke denne konstatering videre og inddrager ikke de to centrale problemstillinger for reformismeanalysen, som vi har diskuteret i afsnittet foran, den immanente konkurrence mellem sælgerne af varen arbejdskraft og denne vares reproduktionsform og totalitet. Reformismeteorien må reflektere alle aspekter af lønarbejdereksistensens totalitet og de forskellige teoretiske bestemmelser der indgår må præciseres i forhold til hinanden med udgangspunkt i begrebet om arbejdskraft. Det er på denne baggrund at vi foran har udviklet bestemmelserne af konkurrencen mellem arbejdskraftsælgerne og reproduktionens form og totalitet.

I det almene overfladebegreb – som er udgangspunktet for Bredsdorff, Brinch og Hansens diskussion – er lønformen bestemt som fordrejelsen arbejde-arbejds-løn, hvor merarbejdet fremtræder som betalt. Men denne fordrejelse er hos Marx allerede fremanalysert i Kapitalens 1. bind (kap. 17) og i overfladebestemmelserne i 3. bind gengives resultaterne blot.

Denne metodiske forskel i bestemmelsen af reventkilderne og det forhold, at Marx adskillige steder i kapitel 48 i Kapitalens 3. bind vender tilbage til spørgsmålet om modsætningen mellem den modsætningsløse og 'glatte' fordrejede overflades fordelingsrelationer og produktionsrelationerne mere umiddelbart erfarede modsætninger,⁷⁷ peger for os at se på, at overfladebestemmelserne ikke kan betragtes som fuldt udviklede i kapitel 48.

Blandt de forhold som må inddrages i et forsøg på en videreudvikling og rekonstruktion af begrebet om *lønformen som grundelementet i en reformismeteorologi* er fagforeningsdannelsens nødvendige modificering af konkurrencen mellem arbejdskraftsælgerne og lønformens modsætningsfyldte sammenhæng med arbejdskraftreproduktionens form og totalitet. Betingelserne for den værdimæssige reproduktion af arbejdskraft – og dette er vel at mærke en forudsætning for at lønformen kan fastholde og reproducere skindet af ligestilling mellem varesidderne af henholdsvis arbejdskraft og kapital i pengeform⁷⁸ – fremhæver Marx adskillige steder, er fagforeningsdannelsens modificering af konkurrencen mellem arbejderne.

77. »Men selv inden for denne ikke formidlede sfære, den sfære der rummer de umiddelbare processer mellem arbejde og kapital, bliver det ikke ved denne enkelthed«. Marx, *Das Kapital*, 3. bind, MEW 25, s. 835.

78. »Dette bestandige køb og salg af arbejdsevnen og det forhold, at den vare, arbejderen selv har produceret, bestandig træder overfor ham som *køber* af hans arbejdsevne og som konstant kapital, fremtræder kun som *formidlende* form for hans underkuelse under kapitalen; det levende arbejde/fremtræder/som et blot og bart middel til opretholdelsen og forøgelsen af det *genstandgjorte* arbejde, der er selvstændigt overfor det. Således er der en immanent

Men vi har tidligere påvist, at netop i den fagforeningsbaserede kamp om en værdimæssig reproduktion af arbejdskraften, er der forudsat en abstraktion fra den enkelte, den individuelle arbejder som person, en abstraktion fra de varierende behov og interesser mellem de forskellige lønarbejders reproduktion, en abstraktion der sammenfatter og fastholder det egentlige grundlag for fagforeningskampen; sikring og reproduktion af den specifikke arbejdskraft formidlet af lønformen.

Som en foreløbig konklusion på denne diskussion af reformismeteorien centrale bestanddele mener vi at måtte afvise Bredsdorff, Brinch og Hansens påstand om at artikulationen af interesserne i overfladeformerne er grundlaget for reformismebestemmelsen.⁷⁹

Det begreb om det borgerlige samfunds overflade med særlig tyngdepunkt i lønformens fordrejelse som udvikles i artiklen, er et *begreb om den bevidsthed, det udspringer af og sammenfattes i den organiserede kamp om arbejdskraftens reproduktion, det er et begreb om fagforeningsbevidstheden som denne alment eksisterer i sine organisationsformer og strukturer.*

Det er pga. forudsætningerne om den værdimæssige reproduktion af arbejdskraften og den abstraktion af arbejdskraften fra personen som vareformen gennem sætter *ikke* en teori om de enkelte klasseindividens almene bevidsthed, selvom der nok indgår dele heri. Der er her tale om en udvikling af tidligere bestemmelser af reformismen som en strukturel, »nødvendig bevidstheds- og organisationsform«⁸⁰, idet bestemmelsen nu ikke længere fastholdes på det enkelte arbejderindivid, men på den organisationsform, fagforeningerne, som er baseret på salget af arbejdskraften. For udviklingen af den totale reformismeteorier står tilbage at udvikle bestemmelsen af dels den overindividuelle organisering af interesserne, der udspringer af de 'efterladte' eller bortabstraherede reproduktion

formidlingsform i denne produktionsmåde, denne eviggørelse af forholdet mellem kapitalen som køber og arbejdsevnen som sælger af arbejde; men det er en form, som kun formmæssigt adskiller sig fra andre og mere direkte former for knægtelse af arbejdet og *ejendommen til arbejdet* fra besidderen af produktionsbetingelsernes side. Som blot og bart *pengeforshold skjuler* formen den virkelige transaktion og den evindelige afhængighed, der bestandigt fornyes, gennem denne formidling af købet og salget. Betingelserne for denne *handel* bliver ikke kun bestandigt reproduceret, men det som den ene køber med, og det som den anden må sælge, er processens resultat. Den bestandige fornyelse af dette forhold mellem *køb og salg* formidler kun bestandigheden af det specifikke afhængighedsforhold og giver forholdet det bedrageriske *skin* af en transaktion, en kontrakt mellem ligeberettigede og lige frie varebesiddere, der står overfor hinanden.« (Marx, Resultate ..., op.cit., s. 87-88), da.udg. s. 135-136.

79. Dette formuleres især s. 42-43, men også s. 24 og s. 26.

80. Finn Hansson 1975, op.cit., s. 72.

tionsområder (staten) og dels modsætningerne i den individuelle arbejders eksistens, i subjektiviteten.

I deres diskussion af reformismebegrebet tematiserer BBH problemet om forholdet mellem den fagforeningsorganiserede og politisk (partimæssigt) organiserede interesseartikulation ud fra spørgsmålet om det borgerlige samfunds legitimitet.

Med udgangspunkt i rene kildebegrebet hedder det: »Formidlingen af legitimationsprocesserne finder ... sted i den udviklede overflades interessessfære, hvor klassekonflikterne fremtræder i en form, der muliggør, at de samfundsmæssige interesser og uligheder udlignes gennem kompromis.«⁸¹

Herfra henvises der til konflikter om den primære distribution som fagforeningernes konstitutionsfelt og den statsligt formidlede sekundære distribution som konstitutionsfelt for den partimæssige organisering.

Konstateringen af denne fordobling tjener for BBH som udgangspunkt for en nøjere bestemmelse af den politiske interesseartikulations grundform, nemlig retsformen.

Gennem påvisning af retsformens begrundelse i vareformen og dermed retsforholdet eller retsrelationerne i vareforholdet kan de vise den politiske interesseartikulations 'præstrukturerede' affirmativitet til det borgerlige samfund.⁸²

Denne påpegning af sammenhængen mellem vareform og retsform er vigtig, idet den kan muliggøre udviklingen af et mere omfattende begreb om reformismens dobbelte organisering, om det strukturelt bestemte forhold mellem fagforening og parti. Det, der nemlig fastholdes her, er den forskel og – kunne man sige – komplementaritet i interesseorganiseringens to sider som noget, der begrunder sig i selve interesseartikulationsformen.

Det vi imidlertid savner i BBH's overvejelser er nogle pejlinger på, hvorledes den *substantielle* side i denne relation skal tænkes.

Det længste de kommer i denne retning er her en tematisering af lønarbejdernes interesse i retsliggørelse: »Arbejdernes politikformuleringsramme – inden for hvilken en strategi og taktik overhovedet kan formuleres – må ... være krav om retsliggørelse af lønarbejder-kapitalforholdet, og om udvidelse af deres samfundsmæssige indflydelse på den politiske udformning af og kontrol med fordelingen og produktionens anarki, altså en kamp om staten, om sikring af reproduktionen via staten, for så vidt den er truet.«⁸³

81. Bredsdorff, Brinch, Hansen »Arbejderklassen og kapitalismen« i Kurasje nr. 21/79, s. 40.

82. Op.cit. s. 41ff.

83. Op.cit. s. 43.

Der peges her på den bestemte sammenhæng mellem de to interesseartikulationsfelter, som består i en retliggørelse eller retslig sanktion af den faglige interessekamps forudsætninger (organisationsret etc.) og resultater ('kontraktret').

I lyset af vores tidligere argumentation omkring den faglige interessekamps bundethed til vareformen kan man her sige, at en sådan retsliggørelse yderligere pointerer denne bundethed for så vidt som fikseringen af vareformen som den faglige kamps grundlag er retsliggørelsens forudsætning.

Forholdet mellem fagbevægelse og parti kan imidlertid afdækkes dybere end her angivet.

Den tidligere omtalte 'sekundære omfordeling' og den 'sikring af reproduktionen via staten', som nævnes i det sidst citerede, peger på et – som sagt – mere substantielt forhold, et mere substantielt indhold i lønarbejdernes politiske interesseartikulation (f.eks. i retning af de interventioner i reproduktionen, som vi har behandlet i afsnit II).

I behandlingen af den foreningsmæssige interesseartikulations betingelser, påpegede vi dens implikation: en systematisk abstraktion fra individuelle livsbetingelser (i såvel den produktive som reproduktive eksistens).

Tesen er nu, at disse områder af lønarbejdernes eksistens, som ikke er forenelige med denne eksistens' vareformsformidling, udgør et centralt udgangspunkt for den politiske interesseartikulations indholdsmæssige formning.

Der er her naturligvis tale om en umiddelbar interesse for statslige indgreb hos de lønarbejdere, hvis individuelle reproduktionsbetingelser er afvigende i forhold til det samfundsmæssige gennemsnit, der kan finde udtryk i den faglige interesseartikulation; men i et bredere perspektiv får en sådan statslig intervention overhovedet betydning for den faglige reproduktionskamps betingelser, idet den opsamler og formidler latente konkurrencemomenter.

Man kan kort udtrykke dette således: betingelsen for at den faglige kamp kan udfolde sig på grundlag af værdiformen, altså etablere arbejdskraftens værdi som centrum for lønbevægelsen eller – i overfladens kategorier – fastholde en 'retfærdig løn', der implicerer lønnens relation til arbejdet og lønsummens forhold til profitten, er, at individuelle afvigelser i lønarbejdernes eksistens tendentielt opfanges på anden måde, da de ellers vil forblive til stede som potentielle konkurrencemomenter, en altid latent trussel mod grundlaget for konkurrencens modifikation.

Arbejdskraftens vareform frembyder sig altså også som grundlag for at reflektere det *substantielle* forhold mellem fagbevægelse og parti (-er).

Efter vores opfattelse må en udbygning af et reformismebegreb, der vil omfatte forholdet mellem reformismens to organisatoriske former og dermed dens totalstruktur, ske over en videreudvikling af ovenstående ansatser. Men det vil også nødvendiggøre en nøjere sammenknytning til den historiske dynamik i den samfundsmæssige udvikling, eller – om man vil – en refleksion af disse reformismebestemmelser som formidlingselementer i den historiske udvikling, vi har skitseret i II. afsnit.

Afslutningsvis skal vi kort tage betydningen af retsformen op, idet den jo bliver artikulationsformen for de politisk formulerede interesser. Også retsformen angiver (ligesom vareformen for den faglige organisering) en bestemt sammenfatning, en bestemt bringende behov og problemer på en fælles form og bærer derfor også i sig en abstraktion fra de enkelte individers livsbetingelser.

En nøjere udvikling af dette forhold – som vi ikke her ser os i stand til – vil således kunne pege på, at også den statslige intervention i lønarbejdernes eksistens og overhovedet i arbejderklassens må efterlade en uoverensstemmelse mellem den i den organiserede praksis udtrykte kollektive bevidsthed og enhver individuel.

d. Reformismebestemmelsen og subjektivitets-/stofflighedsproblemet

Noget af konklusionen på ovenstående må være, at det gennem en nuancering af refleksionen omkring arbejdskraftens vareform er muligt at udvikle en begrebsliggørelse af forholdet mellem behov og interesse, mellem den individuelle eksistens og dens problemer på den ene side og de strukturelt satte betingelser for deres samfundsmæssige artikulation på den anden.

Interesseartikulationen er i den faglige organisering bundet til arbejdskraftens vareform, mens den overfor den borgerlige stat er det i formidlet forstand, for så vidt som retsformen her er grundlæggende. I begge tilfælde er *interesseartikulationen* allerede bragt på en abstrakt form, ligesom de resultater for eksistenssikringen den måtte resultere i, er det (lønaftaler, regler for sociale ydelser etc.). De samfundsmæssigt satte betingelser for en opfyldelse af de individuelle behov, sådan som de frembringes i individets samfundsmæssige eksistens implicerer altså systematiske momenter af abstraktion fra disse behov, også selv om behovene hos individet selv er formuleret i sytemimmanente termer.

Svarende hertil kan der skelnes mellem den individuelt erfarede livssammenhæng som grundlag for en bevidsthedsmæssig bearbejdning og tilegnelse og den kollektivt sammenfattede, hvis bevidsthedsmæssige bearbejdning og tilegnelse ikke direkte kan genfindes uproblematisk hos nogen enkelt lønar-

bejder, men kommer til udtryk i den organiserede klassepraxis i en opsplittet form svarende til den faglige og partimæssige organisering af interesserne. Det skulle derfor også være muligt at reflektere den modsætning mellem lønarbejderne og deres organisationer, der er et mere eller mindre markeret, men vedvarende træk ved reformismen. Blankes⁸⁴ overvejelser angående begrænsningerne i det politiske systems fremtrædelse som »almenvæl« eller udtryk for den »almene interesse« berører disse forhold. Han taler om 'skyggesider' (»Grauzonen«) med ulighed, herredømme og elendighed: »På disse skyggesider, der er udgrænset både fra reproduktionens økonomiske form, som fra den samfundsmæssige interesseartikulations felt *for så vidt* den orienterer sig mod konkurrencen og indkomstfordelingens kvantitative aspekter, må problemerne i vidt omfang »bearbejdes« af de ramte selv ... Så længe disse skyggesider ikke gribes af klassekonfliktens artikulation, »sameksisterer« de på den brutaleste måde med en legitimerende ligevægt tilvejebragt gennem generel koncensus og interesseinteraktion.«⁸⁵

Det Blanke her sigter til er i hovedsagen befolkningsgrupper, som ikke fungerer som lønarbejdere og derfor – som vi også her var inde på det i II. afsnit – intet afgørende samfundsmæssigt grundlag har for en artikulation af deres behov. For en nøjere analyse kan og må der naturligvis differentieres her, bl.a. i forhold til hvilken relation disse befolkningsgrupper har til de aktivt fungerende lønarbejdere og derfor i hvor høj grad deres eksistensbetingelser har indflydelse på disses reproduktion og derfor under dette perspektiv indirekte kan optræde i interesseartikulationen. Pointen er imidlertid, at interesseartikulationens indbyggede abstraktion efterlader »skyggesider« i enhver lønarbejders eksistens, efterlader aspekter af behov og problemer, der må bearbejdes individuelt eller forblive uindfrie og uløste.

Det kan være fristende at trække argumentationsstrukturen i det forudgående op i værdilovens termer, thi omend formidlet og på overfladen tilsløret er det dog værdiloven, der regulerer lønarbejdernes eksistens gennem deres arbejdskrafts vareform. Vi kan således i ovennævnte skelen mellem behov og interesse genfinde de to niveauer i vareproduktionens objektive samfundsmæssige regulering, sådan som den sætter sig igennem i cirkulationen.

Det ene vedrører forholdet mellem det samfundsmæssigt købedygtige behov for varen og den værdi og masse, hvormed den er produceret. For lønarbejderne markeres dette niveau ved deres faglige organisering som middel til at fastholde

84. Blanke »Formen und Formwandel des politischen Systems ...« i Handbuch 5, »Staat«, Frankfurt 1977, s. 121ff.

85. Blanke, op.cit. s. 155.

en pris, der svarer til deres arbejdskrafts samfundsmæssige værdi, eller i overfladens kategorier – en retfærdig løn.

Det andet vedrører forholdet mellem arbejdskraftens samfundsmæssige værdi og de individuelle reproduktionsomkostninger. Dette niveau markeres af den statslige intervention i reproduktionen som middel til at tilnærme den individuelle værdi til den samfundsmæssige i det omfang det ikke er muligt for lønarbejderen at foretage denne »korrektion« inden for reproduktionen selv.⁸⁶

Der rejser sig her et entralt problem omkring muligheden for overhovedet at tænke et brud i reformismen.

I deres artikel »Affirmation eller emancipation«⁸⁷ giver John Mortensen, Birger Steen Nielsen og Nils Rasmussen (MNR) sig i kast med dette problem ud fra perspektivet: »... hvad en konkretisering af den negative – kapitallogiske – bestemmelse af kapital- og klassebevægelse som et ikke udvendigt forhold vil sige.«⁸⁸

Intentionen i deres svar er groft sagt, at den teoretiske refleksion må overskride værdisiden, inddrage stoffligheden, herunder subjektiviteten, idet, som det hedder: »... med det udfoldede kapitalforhold fremtræder den som i egentlig forstand formbestemt (og altså også i bestemte henseender formbestemmende).« »Brugsværdierne indgår (derfor) explicit i forskellige, såvel kvalitative som kvantitative dimensioner i bestemmelsen af kapitalforholdet.«⁸⁹

Heri kan vi kun være enige. Som det allerede blev udtrykt i første del af denne artikel, så er det ikke muligt at begribe kapitalismen som historisk proces med mindre 'kapitallogikkens' stofflighedsomformende effekter medreflekteres. At begribe kapitalismen ikke bare som struktur, men som proces, eller bedre strukturerende proces, må være den første forudsætning for at begribe dens historiske begrænsning.

Imidlertid fører dette udgangspunkt for MNR til at fremføre teorien om de to »antagonistiske logikker« og et metodisk krav om udviklingen af en »materialistisk empiri«. Herom vil vi koncentrere diskussionen.

Begrebet »materialistisk empiri« kan nok bedst karakteriseres ved nogle få citater:

Den »... skal bestemme de modsigelsesfulde *former*, hvori den genstandsmæssige virkelighed produceres, fastholde dem i deres dobbelte konstitutionsperspektiv: produktion og klassekamp. Den skal imødegå »... at man kommer

86. Det skal måske her pointeres, at vi taler om intervention i betydningen: omfordelinger og ydelsener. Derimod gælder det jo for den retslige regulering, at den også omfatter første niveau for så vidt som der overhovedet er tale om regulering af cirkulationen.

87. Kontext nr. 36/37.

88. Op.cit. s. 53.

89. Op.cit. s. 47.

til at bevæge sig indenfor *det allerede konstitueredes horisont*, ... (imødegå en *post-festum-marxisme* ... (hvor) kun det bliver tematisk, som – i en eller anden forstand sejrrikt – har skaffet sig »institutionelt« udtryk.« ... »For en materialistisk *historieskrivning* betyder det, at den netop må lade det, som ikke kom til sin ret, komme til orde.«⁹⁰

Selv om det kan være ganske vanskeligt nøjere at finde den præcise afgrænsning på dette materialistiske empiribegreb, så kan det i det mindste *også* siges at referere til de områder af undertrykte behov og livsmåder, som er den systematiske følgevirkning af interesseartikulationens samfundsmæssigt bestemte former. Spørgsmålet er nu, hvad en sådan materialistisk empiri skal tjene til?

Det er klart, at den – i det omfang den overhovedet lader sig erkende – kan indgå i en konkret historisk refleksion af den tvangsmæssige behovsundertrykkelse og systematiske eksistensformning, som kapitalismen frembringer og reformismen ikke kan frigøre sig fra.

Som MNR påpeger, vil en historieskrivning eller analyse, »... hvor orienteringen næsten udelukkende er rettet mod den »officielle« arbejderbevægelses historie ...« komme til at forudsætte »... en trods alt »vellykket« formidling mellem disse programatiske og politisk-organisatoriske former og den proletariske livssammenhæng.«⁹¹

Denne påpegning – hvor vigtig den i en polemisk sammenhæng ellers måtte være – taber imidlertid en vigtig dimension ved reformismekritikken, nemlig den foran påpegede samfundsmæssige formning af interesseartikulationen. Undertrykkelsen af de individuelle behov, negationen af individet er de givne betingelser for og nødvendige konsekvenser af den organiserede klassekamp i sin kapitalisatte praksis.

Spørgsmålet er, hvor meget nærmere man kommer en indkredsning af reformismens sammenbrudsbetingelser ad denne vej. MNR forfølger her en tankegang, der er betænkelig nær ved at tematisere kapitalismens grundlæggende modsætning som en stoffighedsproblematik, en 'kapitallogisk' produceret stoffigheds- eller brugsværdidestruktion på den ene side og arbejderklassens (tendentielt revolutionære) forsvar for brugsværdier og behov på den anden.⁹²

90. Op.cit. s. 33.

91. Op.cit. s. 34.

92. Den teoretiske figur MNR her arbejder med er hentet fra L. Basso, som har forsøgt at udvikle en revolutionsstrategisk tænkning omkring begrebet om 'to antagonistiske logikker' i kapitalismen. Begrebet bestemmes f.eks. som følger:

»I det kapitalistiske samfunds indre virker altså ikke blot den selvødelæggende kraft, som udgår fra den grundlæggende modsætning, men også den af systemets natur selv frembragte udjævnende kraft: *Følgelig to antagonistiske kræfter* eller, hvis man foretrækker det, *to antagonistiske logikker. Produktivkræfternes logik*, som, så snart de kommer i konflikt med produktionen...

Udgangspunktet er rimeligt nok. Brugsværdierne, stofligheden må, siger MNR, inddrages i den teoretiske refleksion, thi »... med det udfoldede kapitalforhold fremtræder den som i egentlig forstand *formbestemt* ... Men det er ikke noget blot formelt, uskyldigt forhold. For dermed går 'brugsværdiens autonomi' tabt.⁹³

På dette grundlag udvikles nu en tese om den 'tendentielle ødelæggelse af brugsværdierne,⁹⁴ hvor: »Denne proces: brugsværdiernes ødelæggelse forløber gennem kapitalens *reelle subsumtion* af – tendentielt – alle samfundsmæssige områder og processer. Indholdsmæssigt kan denne subsumtion konkretiseres som det abstrakte arbejdes gennemsættelse som realabstraktion ...«⁹⁵

På den anden side så arbejdernes modstand: »Modstanden mod den reale subsumtion er begrundet i bestemte brugsværdiformer som momenter af ikke-identitet i kapitalforholdet.«⁹⁶ Der tales her videre om arbejdernes 'rebelske' forhold til værdidøgningsprocessen,⁹⁷ om den subjektive kvalitet 'solidaritet', der udvikler sig af modstanden mod subsumtionen⁹⁸ og endelig de samfunds-

tionsforholdene, fremkalder en ny produktionsmåde og nye samfundsmæssige forhold, og *de kapitalistiske produktionsforholds logik*, d.v.s. det bestående systems logik, som tenderer til at genfrembringe de samme produktionsforhold og systemets uforstyrrede ligevægt; samme logik gør de forstyrrende kræfter tjenlige for sine egne krav og forsoner – om også kun foreløbigt – modsætningerne, som så også optræder stadigt heftigere, kort sagt, den rationaliserer hele samfundsformationen, så den tilfredsstiller profitinteressen, og den integrerer hermed også de antagonistiske klasser; hvad der ikke lader sig integrere, bliver rigorøst fortrængt til udkanten.«

Basso »Der Beitrag Rosa Luxemburgs zur Entwicklung der Marxschen Theorie« i Pozzoli »Rosa Luxemburg oder die Bestimmung des Sozialismus« Frankfurt 1974, s. 28.

Man sporer her hos Basso en selvstændiggørelse af stofligheden med begrebet 'produktivkræfternes logik'. Produktivkraftudviklingen har endvidere tydeligvis en positiv betydning, mens den hos MNR omvendt får en negativ, som det vil fremgå af det følgende. På den anden side tematiserer Basso her (meget alment) problemet om systemintegrationen og gør det oven i købet som en samtidig abstraktions- og undertrykkelsesproces. Den stoflige 'modlogik' forstås derfor som en mere tvetydig størrelse end hos MNR.

93. Kontext 36/37, s. 47.

94. MNR støtter sig her noget tvivlsomt på følgende sted i 'Resultate' om den negative side af arbejdets reelle subsumtion: »*Produktion* i modsætning til og ubekymret om *producenten*. Den virkelige producent som slet og ret produktionsmiddel, den tingslige rigdom som formål. Og derfor udviklingen af denne tingslige rigdom i modsætning til og på bekostning af det menneskelige individ. *Arbejdets produktivitet* overhovedet = *maximalt produkt* med *minimum af arbejde*, således størst mulig billiggørelse af varen. o.s.v. o.s.v.«

Marx »Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses« Frankfurt 1969, s. 63. Som man vil se, siger dette citat intet om ødelæggelsen af brugsværdier som sådan, men om udviklingen af den tingslige rigdom på individets bekostning.

95. Kontext 36/37 s. 47.

96. Op.cit. s. 48.

97. Op.cit. s. 49.

98. Op.cit. s. 50.

mæssige socialisationsprocesser,⁹⁹ alt sammen med den hensigt at argumentere for, at proletariske praxisformer og proletarisk subjektivitet ikke »... i deres konkrete umiddelbarhed kan siges at være *bestemt* – i dette begrebs strenge betydning – af kapitalen (sådan som f.eks. ‘revenuekildemystifikationen’ er det og derfor kan ‘afledes’ (som en af ‘kapitalens bevidsthedsformer’) af de almene kapitalbestemmelser).¹⁰⁰

Nu er der jo ingen tvivl om, at der her berøres en række forhold, som har betydning for og er virksomme i kapitalforholdets udvikling, men disse forhold kommer frem – og det ligger for så vidt konsekvent i forlængelse af kravet om en ‘materialistisk empiri’ – derved, at MNR går til det, der *til enhver tid* ligger ‘før’ eller ‘under’ den organiserede reformistiske praksis. Den rebelskhed som allerede Marx taler om er fortsat kun en rebelskhed, der markerer, at arbejderne må sætte grænse for rovdriften på deres arbejdskraft. Solidaritet vokser ud af modstand, men opløses også med den o.s.v.

Set over kapitalismens historie markerer disse momenter sig løbende, men integreres også gennem imødekommelse, undertrykkelse eller begge dele gennem formidlet optagelse i den reformistiske interesseartikulering. MNR forsøger at kante sig ind på det revolutionære subjekts konstitutionsgrundlag,¹⁰¹ men det må snarere hævdes, at vi her står ved det modsætningsfyldte konstitutionsgrundlag for det reformistiske subjekt.

Med Negt’s begreb om den proletariske offentlighed er MNR for så vidt inde på det centrale problem i denne forbindelse: »Den proletariske offentlighed kan kun konstitueres gennem en udviking af en samfundsmæssig modmagt i det kapitalistiske samfunds indre.«¹⁰²

Men hvordan konstitueres den? Hvad er betingelserne for, at momentane udbrud af rebelskhed, modstand og solidaritet udvikler sig og sammenfatter sig som dén samfundsmæssige bevægelse, der sætter kapitalismens afskaffelse på dagsordenen? Her synes det (i en måske overpointeret tolkning) som om understregningen af stofligheden løber af med MNR. I begrebet ‘metaøkonomisk krisetendens’¹⁰³ sammenfatter de nemlig det, de som tidligere nævnt, ser som den centrale modsætning i kapitalismen, dens brugsværdighedelæggende tendens. Hermed tilbyder de i realiteten også denne tendens som sammenfatningsgrundlaget for lønarbejdernes kampe for brugsværdi og behov.

99. Op.cit. s. 51.

100. Op.cit. s. 50.

101. Op.cit. s. 51.

102. Op.cit. s. 53.

103. Op.cit. s. 47.

Denne løsning vil MNR formodentlig heller ikke selv acceptere for så vidt som deres intention *ikke* er at skippe 'de »kapitallogiske« indsigter'.¹⁰⁴

Når deres argumentation imidlertid tenderer til at ende som her angivet, er det bl.a. fordi de ikke holder fast ved en reformismebestemmelse. Det i og for sig rigtige ærinde at problematisere og udvikle denne bestemmelse gennem en pointering af stoflighed og subjektivitet ender med at udslutte den.

Det er rigtigt, at arbejdskraftens vareform ikke er en 'død' refleks af kapitaludviklingen, men på den anden side er lønarbejdernes eksistens fastholdt og formidlet i denne form, hvorfor den teoretiske begribelse af arbejderklassens eksistensbetingelser og udvikling hele tiden må arbejde med spørgsmålet: Hvad vil arbejdskraftens vareform egentlige sige, må fastholde den som central kategori for kapitalakkumulationens formidling af arbejderklassens udvikling.

e. Afslutning

I begyndelsen af denne artikel har vi vist hvorledes statsens intervention i reproduktionen af arbejdskraft sætter nye og irreversible betingelser for reproduktionen og reproduktionskampen. Statsinterventionen må på den ene side forstås på baggrund af udviklingen i kapitalakkumulationen og på den anden side forstås som formidlet af arbejderklassens eksistenskamp, omend på en kompleks og modsigelsesfyldt måde, idet statsinterventionerne på samme tid forandrer betingelserne for denne eksistenskamp.

På baggrund af en kritisk gennemgang af forskellige marxistiske forsøg på at begribe og analysere udviklingen i forholdet mellem den statslige og faglige reproduktionssikring og -kamp må vi konkludere, at ingen af disse forsøg var i stand til at fastholde de ændrede historiske betingelser for reproduktionen af arbejdskraft i deres analyse.

Hvorledes forholdet mellem arbejderklassens faglige og statsligt rettede organisationsformer skal forstås, hvordan dette forhold udvikles og ændres historisk, hvilke konsekvenser udviklingen i reproduktionskampformerne har for den individuelle lønarbejdereksistens – alle disse spørgsmål må den økonomikritisk funderede reformismekritik søge at besvare.

I det sidste afsnit har vi forsøgt at udvikle disse problemer, som det er rimeligt at sammenfatte under betegnelsen reformismekritik. Det centrale udgangspunkt for denne diskussion er begrebet om arbejdskraftens vareform. I første omgang har vi gennem en nøjere diskussion og analyse af forholdet mellem arbejdskraft-

104. Jvf. op.cit. s. 38.

tens vareform og reproduktionen kunnet præcisere bestemmelsen af de former, som reproduktionsinteresserne må artikuleres igennem.

Ved at analysere forholdet mellem arbejdskraftens vareform og reproduktionen gennem inddragelsen af konkurrencen mellem lønarbejderne og reproduktionens totalitet, har vi kunnet udvikle bestemmelsen af de fordrejelser, som formidles gennem lønformen. Disse fordrejelser, revenukildebevidstheden, udgør grundlaget for den fagligt organiserede klassepraksis og i afledt forstand også for den statslig rettede klasseorganisering.

Der er tale om bevidsthedsteoretiske kategorier for klasseorganiseringens former, dvs. fagforeningerne. De omfatter den kollektivt men ikke individuelt eksisterende lønarbejder og er på baggrund af arbejdskraftens vareform opbygget med en konsekvent og nødvendig abstraktion og udgrænsning af det enkelte individs behov og specifikke individualitet.

Når det således kan påvises at den faglige og politiske interesseorganisation i arbejderklassen udvikler sig på baggrund af en systematisk abstraktion fra de individuelle reproduktionsbetingelser, ligger der her en mulighed for systematisk at kunne tematisere modsætningen mellem den organiserede klassepraksis i dennes samfundsmæssige former (fagforeninger og parti) og den individuelle livssammenhæng. Der er her tale om andet og mere end et tilbagefald til en triviell subjekt-objekt betragtning, kapitallogik forstået som borgerlig økonomi suppleret med 'klassekamp'. Tværtimod mener vi at have påvist et systematisk og strukturelt forhold ved det borgerlige samfund, hvor arbejdskraftens vareform på den ene side begrundes den nødvendige strukturelle abstraktion fra de individuelle behov i reproduktionskampens former og på den anden side en bagvedliggende sammenhæng mellem disse klassepraksisformer og individet.

I forlængelse af denne sammenhæng mener vi at kunne begrunde de statslige reproduktionspolitikker som komplementære – som rettende sig imod og begrundet i de samfundsmæssigt aktualiserede dele af den individuelle reproduktion – dvs. blandt de dele af den individuelle reproduktion som den faglige kamp abstraherer fra. Med en sådan begrundet komplementaritet mellem den faglige og politiske reproduktionskamp, hvor det dog skal understreges, at det *kun* er de *samfundsmæssiggjorte* dele af de behov og den subjektivitet, der er udelukket fra den faglige kamp, som de statslige produktionspolitikker sigter mod, kan vi stadig fastholde en immanent mangel på totalløsninger på de individuelle behov og interesser inden for det borgerlige samfunds organisationsformer. Det må fremhæves at samfundsmæssiggørelsen som sådan er udtryk for den historiske udvikling i kapitalforholdets subsumtionsformer. De forskellige aspekter af samfundsmæssiggørelsen af reproduktion er det kun muligt at begribe gennem historisk konkrete analyser af kapitalakkumulationens nedslag i reproduktionen

eller med andre ord af reproduktionselementernes historiske formning ud fra akkumulationsudviklingen.

Det er væsentligt at fastholde, at reproduktionens samfundsmæssiggørelse sker gennem strukturelt bestemte former; dele af reproduktionen indgår i den faglige kamp, dele i den statslig rettede kamp. Vægtningen af reproduktionsproblemerne mellem disse former er en konsekvens af den historiske akkumulationsudvikling.

Hvad der i den enkelte lønarbejders reproduktion optræder som en sammenhæng i og gensidig afhængighed mellem de forskellige momenter i reproduktionen, bliver gennem disse samfundsmæssige former opsplittet, løsrevet, gjort usamtidige, dvs. underordnet de specifikke betingelser for interesseartikulationen, henholdsvis vareform og retsform.

Denne opsplittning er et afgørende moment ved reformismen og en immanent grænse for dennes løsningsmuligheder overfor de konkrete problemer i lønarbejdernes reproduktion. Konstitueringen af en revolutionær bevægelse må gå over en ophævelse af denne opsplittning og adskillelse.

Det er ikke muligt at begribe sådanne revolutionære bevægelser i deres kimform hvis man ikke fastholder, at reproduktionsinteresser og behov i selve artikulationsprocessen reflekterer den givne samfundsmæssige formning, vareform og retsform. Betingelserne for overskridelse heraf kan ikke løsrives fra udviklingen i kapitalakkumulationen, idet reformismen er reformistisk i den forstand vi her har bestemt den så længe den kan fremme og fastholde momenter der muliggør en fortsat kapitalakkumulation.

Den egentlige overskridelse af disse kapitalsatte former for reproduktionskamp må for os at se lokaliseres i modsætningerne mellem opfyldelsen af behovene og interesserne i deres givne udformning og den samfundsmæssige, dvs. af kapitalen satte, tendens til *ensliggørelse* af eksistensbetingelserne for lønarbejderne. Det må være på baggrund af denne *ensliggørelse* i livssituationen, at der kan udvikles *reelle fællesinteresser* – dvs. ikke fællesinteresser der er en abstraktion fra forskellighederne mellem lønarbejderne men som er udtryk for en fælles livssituation.

Lateinamerika

Analysen und Berichte 4

Kapitel 1: Die Entwicklung
politische Regime

Herausgeber:

V. Bennholdt-Thomsen

T. Evers

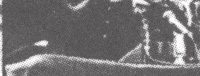
K. Meschkat

Cl. und U. Müller-Plantenberg

W. Schoeller

Olle & Wolter

Lateinamerika

Analysen und Berichte 4 – Internationalisierung und Befreiung

Hrsg. V. Bennholdt-Thomsen, Tilman Evers, Klaus Meschkat,

Clarita und Urs Müller-Plantenberg, Wolfgang Schoeller

ISBN 3 88395 417 9

ca. 320 Seiten, ca. DM 25,00